

**ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ»**

Навчально-науковий інститут психології та соціальних наук

Кафедра психології

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРАКТИКИ СІМЕЙНОЇ
МЕДІАЦІЇ У СУДОВИХ СПОРАХ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня
МАГІСТР

за спеціальністю 053 Психологія

МІКІТЯН КАРІНИ ОЛЕКСАНДРІВНИ

Кваліфікаційна робота
допущена до захисту
Зав. кафедри _____
«04» травня 2026 р.

Науковий керівник:
Данильчук Л.О.,
доктор педагогічних наук,
професор
Рецензент:
Рецензент:
Товстуха О.М.,
кандидат психологічних наук,
доцент

КИЇВ – 2026

Реєстрація

номер

дата, підпис лаборанта кафедри

Рекомендовано

до захисту

Л.О. Данильчук

підпис

ініціали, прізвище наукового

наукового керівника

керівника

Результат

захисту

оцінка

дата захисту

Голова ЕК

Н.В. Волинець

підпис

ініціали, прізвище

Члени ЕК

С.А. Палій

підпис

ініціали, прізвище

В.Б. Синякова

підпис

ініціали, прізвище

О.Л. Туриніна

підпис

ініціали, прізвище

Секретар ЕК

Д.В. Бур'ян

підпис

ініціали, прізвище

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ»

Навчально-науковий інститут психології та соціальних наук

Кафедра психології

спеціальність *Психологія*
курс II (*магістратура*)

ЗАВДАННЯ

на кваліфікаційну роботу магістра

Мікітян Каріни Олександрівни

1. Тема роботи: **Соціально-психологічні засади практики сімейної медіації у судових спорах.**

2. Цільова установка: чоловіки та жінки, які мали досвід перебування у сімейних конфліктах або судових спорах сімейного характеру; вихідні дані: матеріали професійної та переддипломної практики, навчальні посібники, монографії, методичні вказівки, ресурси інтернету, періодичні видання з теми дослідження.

3. Перелік графічного матеріалу 4 табл.

4. Консультанти по роботі (із зазначенням розділів):

Розділ	Консультант (Прізвище, ініціали)	Підпис, дата	
		Завдання	Завдання
Розділ	Данильчук Л.О.		
Розділ	Данильчук Л.О.		
Розділ	Данильчук Л.О.		

5. Зміст роботи:

Вступ

Розділ 1. Теоретичні засади сімейної медіації.

Розділ 2. Практичні основи сімейної медіації.

Розділ 3. Емпіричне дослідження соціально-психологічних особливостей взаємодії сторін у процесі сімейної медіації.

Висновок

Список використаних джерел

Додатки

Календарний план виконання роботи

№ п/п	Етапи виконання роботи	Термін виконання	
		За планом	Фактичний
1.	Вибір теми і призначення наукового керівника кваліфікаційної роботи магістра.	червень 2025	червень 2025
2.	Затвердження теми кваліфікаційної роботи магістра.	липень 2025	липень 2025
3.	Отримання завдання на проведення наукового дослідження та підготовка календарного плану виконання кваліфікаційної роботи магістра, затвердження його керівником.	серпень 2025	серпень 2025
4.	Збір та узагальнення матеріалу за темою роботи.	жовтень 2025	жовтень 2025
5.	Підготовка першого (чорнового) варіанту роботи і подання його на перевірку науковому керівнику.	грудень 2025	грудень 2025
6.	Доопрацювання тексту роботи з врахуванням зауважень наукового керівника, збагачення роботи додатковими дослідженнями, що проводилися під час переддипломної практики, і подання її на повторне читання.	січень-березень 2026	січень-березень 2026
7.	Подання кваліфікаційної роботи магістра на реєстрацію на кафедрі, рецензування та написання відгуку науковим керівником.	квітень 2026	квітень 2026
8.	Підготовка до захисту кваліфікаційної роботи магістра на засіданні Екзаменаційної комісії.	травень 2026	травень 2026
9.	Захист виконаної кваліфікаційної роботи.	червень 2026	червень 2026

Дата видачі завдання _____
 Науковий керівник _____ (Данильчук Л.О.)

Завдання прийняв(ла)
 до виконання
 здобувач(ка) _____ (Мікітян К.О.)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 105 с., 4 табл., 70 джерел, 4 додатки.

Об'єкт дослідження: практика сімейної медіації у системі врегулювання судових спорів.

Предмет дослідження: соціально-психологічні механізми та особливості взаємодії учасників у процесі сімейної медіації під час вирішення судових спорів.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити соціально-психологічні засади практики сімейної медіації у судових спорах і визначити соціально-психологічні чинники, що впливають на ефективність медіаційного процесу.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що рівень емоційної регуляції як соціально-психологічного ресурсу міжособистісної взаємодії суттєво впливає на вибір стилів поведінки учасників у конфліктній ситуації.

Методи дослідження: *теоретичні методи:* аналіз, узагальнення та систематизація наукової літератури, порівняння та узагальнення результатів попередніх досліджень; *емпіричні методи:* опитування, спостереження; *психодіагностичні методики:* методика діагностики стилів поведінки у конфлікті (опитувальник К. Томаса-Р. Кілмана), методика діагностики комунікативної толерантності (адаптація А. М. Шевенко, шкала емоційної регуляції (DERS; адаптована версія); *методи математичної статистики:* кількісна та якісна обробка даних; *методи візуального представлення емпіричного матеріалу.*

СІМЕЙНА МЕДІАЦІЯ, МЕДІАТОР, СУДОВІ СПОРИ, КОНФЛІКТ,
МІЖОСОБИСТІСНА ВЗАЄМОДІЯ

FAMILY MEDIATION, MEDIATOR, LEGAL DISPUTES, CONFLICT,
INTERPERSONAL INTERACTION

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СІМЕЙНОЇ МЕДІАЦІЇ	12
1.1 Сутність та зміст сімейної медіації в соціально-психологічному та правовому контекстах	12
1.2 Соціально-психологічні детермінації сімейних конфліктів, що обумовлюють перехід у стадію судових спорів	21
1.3 Базові принципи, етапи, варіативні моделі сімейної медіації	34
Висновки до розділу 1	43
РОЗДІЛ 2 ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ СІМЕЙНОЇ МЕДІАЦІЇ	45
2.1 Базові положення професійної діяльності медіатора	45
2.2 Психологічний інструментарій практики сімейної медіації	52
2.3 Фактори успішності сімейної медіації	60
Висновки до розділу 2	66
РОЗДІЛ 3 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМОДІЇ СТОРІН У ПРОЦЕСІ СІМЕЙНОЇ МЕДІАЦІЇ	69
3.1 Організація емпіричного дослідження	69
3.2 Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження	76
3.3 Психологічні рекомендації щодо підвищення ефективності сімейної медіації	85
Висновки до розділу 3	89
ВИСНОВКИ	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	93
ДОДАТКИ	100

ВСТУП

Актуальність теми. Сімейні конфлікти, що трансформуються у судові спори, належать до найбільш складних і соціально чутливих форм правових взаємин, оскільки вони зачіпають не лише правові інтереси сторін, а й систему міжособистісних відносин, соціальних ролей і психологічного благополуччя членів сім'ї, зокрема дітей. В умовах глибоких соціальних трансформацій українського суспільства, посилення соціально-економічної нестабільності, зростання рівня соціального напруження та стресогенності повсякденного життя спостерігається стійка тенденція до збільшення кількості сімейних конфліктів. Це обумовлює актуальність пошуку та впровадження ефективних альтернативних механізмів врегулювання спорів, серед яких провідне місце посідає практика сімейної медіації.

На сучасному етапі розвитку правової системи України медіація поступово інтегрується у сферу вирішення сімейних судових спорів, що підтверджується ухваленням Закону України «Про медіацію» (2021 р.) та розширенням професійної спільноти фахівців у галузі альтернативного врегулювання конфліктів. Водночас результативність медіаційних процедур значною мірою визначається не лише правовими чи організаційними чинниками, а насамперед соціально-психологічними умовами взаємодії сторін: особливостями міжособистісної комунікації, соціальними установками, очікуваннями, рівнем довіри, здатністю до кооперації та готовністю учасників до спільного пошуку взаємоприйнятних рішень.

Соціально-психологічний компонент практики сімейної медіації є визначальним, оскільки сімейні судові спори зазвичай супроводжуються інтенсивними емоційними переживаннями, загостренням міжособистісних протиріч, порушенням комунікативних зв'язків і деструктивними моделями взаємодії. У таких умовах учасники конфлікту часто демонструють високий рівень тривожності, фрустрації, агресивності або соціальної недовіри, що безпосередньо впливає на характер їхньої поведінки у процесі медіації. Саме соціально-психологічні механізми – сприйняття іншого, атрибуція

відповідальності, групові та рольові очікування – формують динаміку конфліктної взаємодії й визначають ефективність застосування медіативних стратегій.

Особливої актуальності дослідження набуває у контексті реформування системи правосуддя в Україні та актуалізації завдань щодо зменшення судового навантаження. Практика сімейної медіації демонструє значний потенціал у врегулюванні спорів, пов'язаних із розірванням шлюбу, визначенням місця проживання дитини, виконанням аліментних зобов'язань, розподілом спільного майна подружжя тощо. Водночас недостатній рівень наукової розробленості соціально-психологічних засад взаємодії учасників медіації, а також особливостей професійної діяльності медіатора як фасилітатора соціального діалогу, суттєво обмежує практичну ефективність цього інституту.

Таким чином, дослідження соціально-психологічних засад практики сімейної медіації у судових спорах є своєчасним і суспільно значущим. Його результати сприятимуть підвищенню ефективності медіаційних процедур, оптимізації міжособистісної та сімейної взаємодії в умовах конфлікту, зниженню негативних соціально-психологічних наслідків для дорослих і дітей, а також розширенню можливостей впровадження медіації в сучасну українську судову практику.

Об'єкт дослідження: практика сімейної медіації у системі врегулювання судових спорів.

Предмет дослідження: соціально-психологічні механізми та особливості взаємодії учасників у процесі сімейної медіації під час вирішення судових спорів.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити соціально-психологічні засади практики сімейної медіації у судових спорах і визначити соціально-психологічні чинники, що впливають на ефективність медіаційного процесу.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні засади сутності сімейної медіації в соціально-психологічному та правовому контекстах.
2. Охарактеризувати принципи, етапи та моделі практики сімейної медіації як форми соціальної взаємодії у процесі врегулювання сімейних спорів.
3. Здійснити емпіричне дослідження соціально-психологічних особливостей взаємодії сторін у процесі сімейної медіації.
4. Розробити психологічні рекомендації щодо підвищення ефективності практики сімейної медіації.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що рівень емоційної регуляції як соціально-психологічного ресурсу міжособистісної взаємодії суттєво впливає на вибір стилів поведінки учасників у конфліктній ситуації: високий рівень емоційного самоконтролю сприяє переважанню конструктивних стратегій взаємодії (співробітництво, компроміс), тоді як емоційна дисрегуляція зумовлює схильність до деструктивних форм соціальної поведінки (конкуренція, уникнення).

Методи дослідження: *теоретичні методи:* аналіз, узагальнення та систематизація наукової літератури, порівняння та узагальнення результатів попередніх досліджень; *емпіричні методи:* опитування, спостереження; *психодіагностичні методиками:* методика діагностики стилів поведінки у конфлікті (опитувальник К. Томаса-Р. Кілмана), методика діагностики комунікативної толерантності (адаптація А. М. Шевенко, шкала емоційної регуляції (DERS; адаптована версія); *методи математичної статистики:* кількісна та якісна обробка даних; *методи візуального представлення емпіричного матеріалу.*

Елементи наукової новизни полягають в уточненні соціально-психологічного змісту поняття сімейної медіації у контексті судових спорів та поглибленому аналізі соціально-психологічних чинників, що визначають динаміку взаємодії сторін у медіативному процесі. У роботі розкрито

специфіку соціального сприйняття, комунікативних процесів і емоційної регуляції учасників медіації як складових ефективного соціального діалогу; емпірично виявлено особливості соціально-психологічної готовності сторін до конструктивної взаємодії; визначено фактори, що підвищують або знижують результативність медіації, та обґрунтовано комплекс рекомендацій щодо оптимізації професійної діяльності медіатора.

Теоретичне значення дослідження полягає у тому, що здійснено теоретичний аналіз сутності сімейної медіації в соціально-психологічному та правовому контекстах.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів у діяльності медіаторів, практичних психологів, юристів і фахівців системи безоплатної правової допомоги з метою підвищення ефективності врегулювання сімейних судових спорів. Запропоновані соціально-психологічні рекомендації сприяють оптимізації комунікації між учасниками конфлікту, зниженню рівня емоційної напруженості, формуванню конструктивних моделей соціальної взаємодії та полегшенню досягнення медіативної угоди. Матеріали дослідження можуть бути використані у практиці сімейної медіації, у програмах професійної підготовки медіаторів та під час проведення навчальних і тренінгових заходів із психології конфлікту та переговорів.

Експериментальна база дослідження: експериментальна робота проводилася на базі Центру психологічного консультування та психокорекції Навчально-наукового інституту психології та соціальних наук Міжрегіональної академії управління персоналом. У дослідженні взяли участь 25 осіб віком від 26 до 46 років – чоловіки та жінки, які мали досвід перебування у сімейних конфліктах або судових спорах сімейного характеру (розірвання шлюбу, спори щодо дітей, аліментні чи майнові питання).

Апробація результатів дослідження представлена у збірнику праць: Мікітян Каріна. Соціально-психологічні засади практики сімейної медіації // *Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: надбання, проблеми,*

перспективи : Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Хмельницький, 19-20 березня 2026 року)/Ред. колегія: Василенко О. та ін./ М-во освіти і науки України, Хмельницький нац. ун-т., каф. соц. роб. і соц. педагог. Хмельницький : ХНУ, 2026. 489 с. (електронне видання), С. 267–270 та оприлюднена доповіддю «Практичні засади сімейної медіації» під час роботи III Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених «Соціальна робота, соціальна педагогіка, практична психологія: теорія та інноватика» (Полтава-Лубни-Миргород, 28–29 квітня 2026 р.).

Структура та обсяг роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку джерел посилань – 70 найменувань із них 3 іноземною мовою, 2 додатки. Повний обсяг роботи становить 105 сторінок, основного тексту – 92 сторінки. Робота містить 4 таблиці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СІМЕЙНОЇ МЕДІАЦІЇ

1.1 Сутність та зміст сімейної медіації в соціально-психологічному та правовому контекстах

Сімейна медіація як самостійна форма врегулювання конфліктів сформувалася наприкінці 1960-х років у США у відповідь на зростання кількості сімейних спорів та усвідомлення обмеженості виключно судових механізмів їх вирішення. Згодом практика сімейної медіації набула поширення у країнах Західної Європи, де була інституціоналізована як ефективний спосіб поєднання правового регулювання з урахуванням соціально-психологічних особливостей сімейної взаємодії. Сфера застосування сімейної медіації охоплює врегулювання спорів, пов'язаних із розірванням шлюбу, поділом майна, визначенням місця проживання дитини, аліментними зобов'язаннями, спадковими питаннями, а також взаємодію сімей із органами соціального захисту, питання усиновлення та соціальної адаптації прийомних дітей. В Україні розвиток сімейної медіації як соціально орієнтованої практики активізувався з середини 2000-х років.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2014 році створило передумови для впровадження європейських стандартів альтернативного врегулювання спорів та інтеграції української медіації у загальноєвропейський правовий і соціальний простір. Згідно зі статтею 1 Угоди, співпраця сторін у сфері правосуддя, свободи та безпеки має ґрунтуватися на принципах верховенства права та захисту прав людини [57]. У цьому контексті доступ до правосуддя розглядається не лише як можливість судового розгляду, а й як забезпечення альтернативних, позасудових форм розв'язання конфліктів, що ґрунтуються на добровільній участі сторін і конструктивній соціальній взаємодії.

З метою реалізації положень Угоди було ухвалено низку стратегічних і нормативних документів. Зокрема, Указом Президента України №276/2015

від 20 травня 2015 року затверджено Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, у якій передбачено розширення застосування альтернативних способів вирішення спорів шляхом практичного впровадження медіації та посередництва [43]. Подальшим кроком стало затвердження Наказом Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 №892 Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації), який визначає зміст, обсяг, умови та порядок надання цієї послуги. Документ регламентує застосування медіації щодо сімей і осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, а також встановлює критерії оцінювання якості та ефективності послуги. Водночас стандарт чітко обмежує можливість застосування медіації у випадках, пов'язаних із домашнім насильством, торгівлею людьми або жорстоким поведінням із дітьми, що підкреслює необхідність урахування соціально-психологічних ризиків для вразливих груп [39].

Законодавче оформлення медіації в Україні відбувалося поступово та супроводжувалося тривалими дискусіями. Наприкінці 2015 року у Верховній Раді України було зареєстровано кілька законопроектів, спрямованих на врегулювання діяльності у сфері медіації. Законопроект №3665 пройшов перше читання, однак у 2019 році був відхилений. Наступні спроби законодавчого врегулювання, зокрема законопроект №10425 «Про діяльність у сфері медіації» [44], також не були реалізовані. Лише законопроект №3504 «Про медіацію» від 19.05.2020 р. отримав підтримку парламенту та був ухвалений як базовий нормативний акт. З 16 листопада 2021 року в Україні набув чинності Закон «Про медіацію», який уперше на законодавчому рівні закріпив медіацію як добровільну, конфіденційну та позасудову процедуру врегулювання конфліктів і спорів [14]. Закон також визначив вимоги до статусу медіатора, підкресливши значення його професійної підготовки для забезпечення ефективної взаємодії сторін.

На сучасному етапі розвитку інституту медіації важливим завданням є її становлення як самостійної професійної діяльності, що поєднує правові та

соціально-психологічні підходи до вирішення конфліктів. Процедура медіації здійснюється за взаємною згодою сторін і базується на принципах добровільності, конфіденційності, незалежності та нейтральності медіатора, його неупередженості, рівності прав учасників і їхнього права на самовизначення. Реалізація цих принципів передбачає не лише нормативно-правове регулювання, а й формування науково обґрунтованих соціально-психологічних засад медіативної практики, розробку єдиного понятійного апарату, узагальнення результатів емпіричних досліджень і впровадження кращих європейських та світових практик конструктивного врегулювання сімейних конфліктів.

У рішенні Суду правосуддя Європейського Союзу від 14.06.2017 у справі № C-75/16 було підтверджено ключові положення Директиви 2008/52/ЄС, відповідно до яких національне законодавство держав-членів може передбачати елементи обов'язковості звернення до медіації за умови, що це не обмежує право особи на ефективний доступ до правосуддя. Суд наголосив, що принцип добровільності медіації має соціально-психологічний зміст і стосується передусім автономії сторін у межах процесу: їхньої свободи самостійно визначати правила взаємодії, організацію переговорів, а також права припинити участь у процедурі на будь-якому етапі [33]. Практика альтернативного врегулювання спорів засвідчує, що медіація як форма соціального діалогу є менш формалізованою, економічно доцільнішою та психологічно менш травматичною порівняно з традиційним судовим розглядом.

У сучасних міжнародних дослідженнях медіатор розглядається не лише як нейтральний посередник у правовому сенсі, а й як фасилітатор соціально-психологічної взаємодії, який не приймає рішень щодо суті спору, проте створює умови для конструктивної комунікації між сторонами. Його функціональна роль може змінюватися залежно від характеру конфлікту, соціальної динаміки між учасниками, рівня їхньої залученості, а також участі юридичних представників. У працях західних дослідників, зокрема Р. Буша та

Дж. Фолджера [69], а також Д. Зейна [70], підкреслюється, що ефективність медіації визначається як особливостями розвитку конфліктної взаємодії, так і професійними, комунікативними та особистісними характеристиками медіатора, здатного підтримувати баланс інтересів і сприяти діалогу між сторонами.

Як зазначає Явор О. А., однією з ключових переваг медіації є можливість формування багатоваріантних рішень, оскільки сторони не обмежені жорсткими процесуальними рамками предмета та підстав позову. Це дозволяє їм узгоджувати домовленості, які максимально відповідають їхнім інтересам, соціальним очікуванням і життєвим обставинам за умови дотримання законодавства. Л. Паркінсон підкреслює, що сімейна медіація найбільш поширена у ситуаціях розірвання подружніх стосунків або розлучення, коли колишні партнери прагнуть зберегти батьківські ролі та відокремити припинення подружніх відносин від продовження спільної відповідальності за виховання дітей [65; 48]. У цьому контексті сімейна медіація постає як соціально-психологічний механізм узгодження ролей, очікувань і відповідальності, а її предмет охоплює широкий спектр сімейних спорів – від укладання шлюбного договору до врегулювання конфліктів у процесі сімейного життя.

З огляду на масштабність і значні соціальні наслідки сімейних конфліктів у багатьох державах посилюється увага до питань їх попередження, профілактики та конструктивного врегулювання. У сучасних наукових дослідженнях простежується тенденція до інституціоналізації сімейної медіації як самостійного суспільно значущого інституту, що функціонує поряд із судовою системою та в окремих випадках демонструє вищу ефективність з точки зору соціально-психологічних наслідків для учасників конфлікту.

У законодавстві низки країн ця ідея вже отримала нормативне закріплення. Так, у Фінляндії відповідно до частини 2 статті 20 Закону про шлюб пріоритетним способом вирішення сімейних конфліктів визнаються переговори між членами сім'ї та досягнення взаємних домовленостей. У разі

виникнення спору сторони можуть звернутися до медіатора, завдання якого полягає в організації довірливої, конфіденційної та безпечної комунікації, спрямованої на врахування інтересів усіх учасників конфлікту.

У більшості країн сімейна медіація має спеціальну нормативну регламентацію, що відмежовує її від інших видів медіативної практики. Таке регулювання може здійснюватися в межах шлюбно-сімейного законодавства (як у Фінляндії, Англії та Уельсі, Австралії) або шляхом ухвалення окремих законів. У Сполучених Штатах Америки, наприклад, у багатьох штатах діють спеціальні нормативні акти, присвячені саме сімейній медіації [65; 48].

На міжнародному рівні одним із ключових документів, що визначає засади сімейної медіації, є Рекомендація № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації у сімейних справах, ухвалена 21 січня 1998 року на 616-му засіданні заступників міністрів [47]. У цьому документі, прийнятому відповідно до статті 15(b) Статуту Ради Європи та з урахуванням положень Європейської конвенції про здійснення прав дитини, наголошується на високій ефективності медіації у сімейному контексті. Зокрема, підкреслюється, що медіація сприяє поліпшенню міжособистісної комунікації, зниженню рівня конфліктності, досягненню узгоджених рішень, підтриманню стабільних контактів між дітьми та батьками, а також зменшенню соціальних і фінансових витрат, пов'язаних із розлученням або окремим проживанням [47].

У багатьох державах реалізація програм сімейної медіації здійснюється за рахунок державної підтримки, що свідчить про визнання її суспільної значущості та соціально-психологічної ефективності. Так, в Ірландії, Данії та Австралії сімейні пари мають можливість отримувати медіаційні послуги безоплатно. В Австралії фінансування діяльності Центрів сімейних відносин здійснюється з федерального бюджету, що дозволяє забезпечити доступність допомоги для широких верств населення, тоді як в Австрії значна частина діяльності Консультативної ради медіаторів також підтримується державою.

Така практика демонструє орієнтацію державної політики на профілактику сімейних конфліктів і мінімізацію їхніх соціально-психологічних наслідків.

У сучасній науковій літературі поняття «сімейна медіація» трактується неоднозначно, що зумовлено багатовимірністю цього явища, поєднанням правових, соціальних і психологічних складових, а також різними дослідницькими акцентами щодо його функцій і завдань. Аналіз праць українських авторів засвідчує наявність спільних концептуальних підходів, серед яких провідними є ідеї зниження рівня конфліктності, підтримки конструктивного міжособистісного діалогу та сприяння досягненню взаємоприйнятних рішень. Водночас кожен із дослідників наголошує на окремих аспектах медіаційного процесу, що дозволяє розглядати сімейну медіацію як комплексний соціально-психологічний феномен, у межах якого інтегруються комунікативні, емоційні та правові механізми регуляції взаємодії.

Відповідно до законодавства України, медіація визначається як добровільна, конфіденційна та структурована позасудова процедура, у межах якої сторони за сприяння медіатора прагнуть досягти взаємного рішення шляхом переговорів [41]. У сучасних наукових підходах медіацію розглядають як процес організації та координації соціальної взаємодії, у якому нейтральний посередник створює умови для формування реалістичного, збалансованого та прийнятного для обох сторін рішення, спрямованого на повне врегулювання міжособистісного або правового конфлікту.

О. Жовтобрюх трактує сімейну медіацію як особливий процес урегулювання сімейних суперечностей, що сприяє зменшенню емоційної напруженості, поглибленню взаєморозуміння та підвищенню якості комунікації між членами родини [13, с. 128].

І. Ковальова визначає сімейну медіацію як добровільний спосіб врегулювання конфліктів, у межах якого медіатор формує безпечний соціально-психологічний простір для самостійного напрацювання сторонами оптимального рішення [20, с. 82].

На думку О. Сіненко, сімейна медіація є процедурою із залученням нейтрального посередника, який допомагає учасникам конфлікту глибше усвідомити власні інтереси, потреби та очікування, а також узгодити позиції шляхом діалогу [32, с. 157].

О. Бушуєва розглядає сімейну медіацію як механізм урегулювання суперечок, спрямований на відновлення порозуміння між членами сім'ї та зниження рівня напруженості у взаєминах [8, с. 52].

Т. Білоус наголошує, що сімейна медіація є процесом досягнення узгоджених рішень через конструктивну комунікацію та взаєморозуміння сторін, що водночас сприяє зменшенню конфліктності та стабілізації сімейних відносин [4, с. 67–68].

Узагальнення наведених підходів дозволяє визначити сімейну медіацію як соціально-психологічно орієнтований спосіб врегулювання сімейних конфліктів за участю нейтрального медіатора, який сприяє встановленню ефективної комунікації між членами родини, усвідомленню позицій та інтересів усіх сторін і спільному пошуку конструктивного рішення. Медіатор не нав'язує власних варіантів розв'язання спору, а створює умови для самостійного прийняття рішень сім'єю, що підвищує відповідальність учасників і сприяє довготривалості досягнутих домовленостей. Такий підхід, на відміну від судового розгляду, ґрунтується на реальних соціально-психологічних потребах членів сім'ї та стимулює їхню активну участь у процесі врегулювання конфлікту.

У наукових джерелах також акцентується увага на низці переваг сімейної медіації. Зокрема, зазначається, що вона дозволяє суттєво зменшити часові, фінансові та емоційні витрати учасників спору; сприяє досягненню взаємоприйнятних домовленостей; забезпечує конструктивний пошук рішень за підтримки медіатора; гарантує конфіденційність процесу, що підвищує рівень довіри між сторонами; а також сприяє формуванню стабільних угод, які краще відповідають реальним інтересам усіх учасників конфлікту [31; 43]. За даними Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції,

медіація розглядається як швидкий та ефективний спосіб врегулювання спорів поза межами судового процесу, що базується на принципах добровільності, конфіденційності та активної участі сторін у переговорах за посередництва нейтрального медіатора.

Переваги сімейної медіації полягають у тому, що в межах цієї процедури забезпечується реалізація ключових соціально-психологічних принципів взаємодії, а саме:

- ураховуються інтереси кожного учасника конфлікту, оскільки сторони отримують можливість відкрито висловити власні потреби, очікування та позиції, а також почути іншу сторону;

- забезпечується врахування позиції дитини як повноправного суб'єкта сімейних правовідносин, що є особливо важливим у спорах, наслідки яких безпосередньо впливають на її психологічний стан і умови життя;

- сторони мають можливість самотійно напрацювати взаємоприйнятні рішення, що підвищує рівень їхньої відповідальності за виконання досягнутих домовленостей;

- медіаційний процес сприяє поліпшенню міжособистісної комунікації, зниженню конфліктності та поступовому відновленню довіри між учасниками спору;

- створюється підтримувальне, безпечне соціально-психологічне середовище, у межах якого сторони можуть обговорювати власні емоції, переживання та труднощі без ризику осуду або тиску.

Процедура сімейної медіації здійснюється з урахуванням низки базових принципів, що мають як правове, так і соціально-психологічне значення, зокрема: поваги у процесі спілкування, добровільності участі сторін, індивідуального підходу до кожного учасника конфлікту, оптимальної тривалості медіативного процесу, а також права сторін самотійно ухвалювати рішення щодо шляхів врегулювання спору.

Зазначений спосіб альтернативного врегулювання конфліктів може застосовуватися у широкому спектрі сімейних ситуацій, зокрема під час

розірвання шлюбу, поділу спільного майна, визначення місця проживання дитини, встановлення або зміни аліментних зобов'язань, вирішення спадкових спорів та інших конфліктів, що виникають у процесі сімейного життя.

Результатом проведення сімейної медіації можуть бути:

- угода, укладена за результатами медіації, у тому числі цивільно-правовий договір, який за згодою сторін може бути нотаріально посвідчений;
- мирова угода;
- домовленості щодо повного або часткового визнання позову, відкликання позовної заяви чи залишення її без розгляду;
- інші погоджені сторонами дії та кроки, спрямовані на конструктивне врегулювання спору.

Крім того, у процесі медіації сторони можуть ухвалювати проміжні або тимчасові рішення, зокрема щодо участі одного з батьків у вихованні дитини. Це можуть бути домовленості про періодичні зустрічі, спільне проведення дозвілля, підтримання регулярних контактів та інші форми взаємодії, що відповідають інтересам дитини та сприяють збереженню стабільних емоційних зв'язків [40].

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що сімейна медіація є комплексним соціально-психологічним і правовим механізмом врегулювання сімейних конфліктів, який поєднує добровільність участі, нейтральність медіатора та орієнтацію на досягнення взаємоприйнятних рішень. Розвиток практики сімейної медіації в Україні відбувається у відповідності до європейських стандартів, що знаходить відображення у законодавчому регулюванні та впровадженні спеціалізованих процедур сімейного посередництва. Міжнародний і вітчизняний досвід свідчать, що сімейна медіація сприяє зниженню емоційної напруженості, покращенню якості комунікації між сторонами та забезпечує більш стійкі результати порівняно з традиційними судовими методами, оскільки ґрунтується на визнанні інтересів кожного учасника та підтримці конструктивної соціальної взаємодії.

1.2 Соціально-психологічні детермінації сімейних конфліктів, що обумовлюють перехід у стадію судових спорів

Поняття «конфлікт» у психологічній та соціально-психологічній науці має багатовимірний характер, що зумовлює відсутність єдиного універсального визначення. У загальному розумінні конфлікт розглядається як процес зіткнення протилежних інтересів, цінностей, установок або очікувань суб'єктів взаємодії, який супроводжується зростанням емоційної напруженості, порушенням комунікації та дестабілізацією соціальних відносин. У науковій літературі традиційно виокремлюють внутрішньоособистісні, міжособистісні та міжгрупові конфлікти, однак саме міжособистісні сімейні конфлікти мають найбільш комплексний і соціально значущий характер, оскільки охоплюють емоційну, рольову, нормативну та ціннісну сфери сімейного життя [34].

Як зазначає Гудзь Т. О., сімейні конфлікти є однією з найпоширеніших форм міжособистісної взаємодії, що виникає в процесі спільного проживання та виконання взаємопов'язаних соціальних ролей. З одного боку, вони можуть виконувати конструктивну функцію, сприяючи перегляду очікувань, уточненню меж відповідальності та кращому усвідомленню потреб кожного з партнерів. З іншого боку, за умов тривалого напруження, порушення емоційної регуляції та недостатнього розвитку навичок ефективної комунікації конфлікти набувають деструктивного характеру, перетворюючись на джерело значних соціально-психологічних втрат для всіх учасників сімейної взаємодії [11].

Проблематика сімейних конфліктів і спорів традиційно перебуває у фокусі уваги не лише психологів, а й правників – суддів, адвокатів, медіаторів, які безпосередньо стикаються з наслідками ескалації міжособистісних протиріч у судовій практиці. Значний внесок у дослідження природи та механізмів сімейних конфліктів зробили такі науковці, як А. В. Бичкова, З. В. Ромовська, Л. В. Красицька, О. А. Явор та інші. Водночас із розвитком суспільства змінюються як соціальні умови функціонування сім'ї, так і

чинники виникнення конфліктів, що закономірно впливає на способи їх оцінювання та врегулювання, зокрема у судовій та медіаційній практиці.

На думку Р. Б. Шишки, Н. П. Христиниченко та І. О. Глобенка, значна частина сімейних спорів виникає внаслідок неспроможності сторін досягти домовленостей у позасудовому форматі. Відсутність взаємної поваги, домінування авторитарних моделей поведінки, прагнення до контролю або переваги над партнером, а також низький рівень загальної, правової й комунікативної культури сприяють ескалації конфліктної взаємодії та переведенню її у судову площину. У таких ситуаціях сімейний конфлікт перестає бути приватною проблемою і набуває суспільного значення, особливо тоді, коли його наслідки безпосередньо зачіпають інтереси дітей [64, с. 359].

Соціально-психологічний аналіз сімейних спорів засвідчує, що діти часто опиняються в центрі конфліктної взаємодії між батьками, стаючи об'єктом суперництва, маніпуляцій або інструментом тиску. Неврегульовані емоційні переживання дорослих, почуття образи, несправедливості чи прагнення реваншу після розриву стосунків істотно ускладнюють можливість конструктивного діалогу та підвищують імовірність звернення до суду як до засобу вирішення міжособистісних протиріч.

Військова агресія російської федерації проти України суттєво вплинула на соціально-психологічну динаміку сімейних конфліктів, що знайшло відображення і в структурі судових спорів. У перший рік повномасштабної війни спостерігалось тимчасове зменшення кількості позовів щодо визначення місця проживання дитини, однак у подальшому такі справи почали стрімко зростати. Ця тенденція свідчить про накопичення психологічного напруження в сім'ях, зумовленого тривалим стресом, невизначеністю майбутнього, переживанням втрат і підвищеним рівнем тривожності, що є типовими реакціями на воєнні події.

Особливої соціально-психологічної чутливості набули спори, пов'язані зі встановленням факту самотійного виховання дитини одним із батьків.

Збільшення кількості таких справ частково обумовлене положенням п. 4 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [42], яке надає право на відстрочку від мобілізації особам, що самостійно виховують дитину. У подібних ситуаціях правові аргументи тісно переплітаються із соціально-психологічними мотивами – страхом, прагненням безпеки, конкуренцією між батьками, невирішеними емоційними конфліктами після припинення подружніх стосунків. Нерідко зміна місця проживання дитини використовується як інструмент міжособистісної боротьби, що поглиблює конфлікт, посилює ворожість між сторонами та негативно впливає на психологічний стан дитини.

У 2023 році Верховний Суд у справі № 201/5972/22 визнав наявність виключної правової проблеми щодо юрисдикції розгляду справ про встановлення факту самостійного виховання дитини, а Велика Палата Верховного Суду у постанові від 11 вересня 2024 року зазначила, що такі питання мають вирішуватися у позовному порядку, оскільки містять елементи спору про право [53]. Зазначена правова позиція акцентує увагу на необхідності комплексного аналізу поведінки обох батьків, їх участі у вихованні дитини та характеру взаємодії між ними, що відповідає принципу забезпечення найкращих інтересів дитини. У соціально-психологічному вимірі це означає визнання значущості не лише формальних правових підстав, а й реальних моделей поведінки та відповідальності сторін.

Психологічний аналіз цієї категорії справ свідчить про те, що воєнний контекст, соціальна нестабільність і страх мобілізації суттєво загострюють сімейні конфлікти, трансформуючи їх із міжособистісних суперечок у тривалі та емоційно насичені судові спори. У таких умовах рішення батьків часто ухвалюються під впливом сильних афективних переживань – тривоги, страху, гніву, почуття несправедливості, – що значно ускладнює раціональну оцінку ситуації та перешкоджає конструктивній комунікації між сторонами.

Науковий інтерес до проблеми сімейних конфліктів у сучасному суспільстві зростає, що зумовлено підвищенням загального рівня

конфліктності, трансформацією соціальних ролей, зміною моделей сімейного виховання та впливом масмедіа, які нерідко транслують суперечливі або конфліктогенні зразки поведінки. У цьому контексті сучасні українські дослідники зосереджують увагу на взаємозв'язку психологічних, соціальних і правових чинників сімейних відносин, формуючи теоретичну основу для розуміння причин і механізмів ескалації сімейних конфліктів.

Сімейні конфлікти є характерними не лише для суспільств із низьким рівнем правової культури, а й для демократичних держав, у яких права людини часто усвідомлюються автономно, без належного акценту на відповідальності та взаємних обов'язках. Саме сім'я як основне середовище щоденної соціальної взаємодії створює передумови для виникнення суперечностей: спільне проживання, різні життєві погляди, цінності, звички, уявлення про «нормальність» поведінки, що формуються як на основі особистого досвіду, так і через засвоєні сімейні та соціальні моделі, закономірно стають підґрунтям конфліктів [22]. Такі конфлікти мають власну логіку розвитку, зумовлену соціально-психологічними механізмами взаємодії, та потребують адекватних способів регулювання.

Як зазначає Н. Є. Хлопоніна, психологічна природа багатьох сімейних конфліктів тісно пов'язана зі стереотипними уявленнями про роль жінки та чоловіка в сім'ї, які формуються ще в дитячому віці. У масовій свідомості часто зберігаються традиційні установки щодо ролей подружжя, що не завжди відповідають сучасним соціальним реаліям. У результаті очікування партнерів не збігаються з реальними можливостями, ресурсами та потребами один одного. На розвиток конфлікту також впливають індивідуально-психологічні чинники – темперамент, особистісні риси, стиль емоційного реагування, засвоєні сімейні сценарії, а також накопичення побутових або життєвих труднощів, які поступово підвищують рівень напруженості у взаєминах [60].

Різні галузі наукового знання – психологія, соціологія, право, педагогіка – пропонують власні підходи до аналізу сімейного конфлікту. Попри відмінності у теоретичних акцентах, у більшості з них конфлікт розглядається

як зіткнення протилежно спрямованих мотивів, цілей, інтересів або потреб, а також як боротьба за спільні ресурси чи соціальні позиції. Конфлікти можуть виникати практично з будь-якого аспекту сімейного життя: організації побуту, виховання дітей, розподілу ролей і відповідальності, фінансових питань, інтимних стосунків чи проведення дозвілля. Вони також відображають невідповідність очікувань партнерів щодо поведінки та внеску кожного у спільне життя [9].

А. С. Андросова та Н. Л. Шеленкова виокремлюють низку характерних особливостей сімейних конфліктів. По-перше, вони мають складний і багатовимірний предмет, що поєднує емоційні, психологічні, правові та матеріальні компоненти. По-друге, їхній зміст охоплює як глибоко особистісні стосунки (емоційна прихильність, спорідненість), так і нормативно закріплені обов'язки. По-третє, сімейні конфлікти характеризуються динамічністю, проходять різні стадії розвитку та можуть проявлятися у формах від прихованої напруженості до відкритої агресії. По-четверте, вони мають суттєві соціально-психологічні наслідки для інших членів сім'ї, насамперед для дітей, для яких тривалий конфлікт виступає потужним стресогенним чинником, здатним призводити до психологічних травм, поведінкових порушень і труднощів у формуванні довірливих стосунків у майбутньому [2].

Сімейні конфлікти, що не були своєчасно та конструктивно врегульовані, мають тенденцію переходити у затяжні судові спори, руйнувати емоційний клімат сім'ї, підривати довіру між партнерами, формувати у дітей негативні моделі соціальної взаємодії та ускладнювати подальшу міжособистісну комунікацію [45]. Саме тому дослідження соціально-психологічних чинників таких конфліктів є ключовим для розуміння механізмів їх ескалації та пошуку ефективних шляхів досудового врегулювання, зокрема через практику сімейної медіації.

Сімейні конфлікти, як і інші форми міжособистісного протистояння, мають власні джерела виникнення, етапи розвитку та складну багатовимірну природу. Їх поява, як правило, зумовлюється не однією причиною, а

сукупністю внутрішніх і зовнішніх чинників, серед яких домінують суб'єктивні соціально-психологічні передумови. Конфлікт у сім'ї формується в процесі тривалої взаємодії, накопичення напруження та незадоволених потреб, що поступово трансформуються у відкриті суперечності.

До найбільш поширених причин сімейних конфліктів Т. В. Зозуль відносить низку чинників, що безпосередньо пов'язані з особливостями міжособистісної взаємодії та розподілу ролей у родині, зокрема:

- прагнення одного або обох партнерів до лідерства й самоствердження;
- нерівномірний або несправедливий розподіл побутових обов'язків;
- суперечності щодо управління сімейним бюджетом;
- домінування авторитарних або надмірно жорстких моделей поведінки;
- матеріальні труднощі, що мають тривалий і хронічний характер;
- активне втручання родичів у подружні стосунки;
- зіткнення протилежних інтересів та життєвих цілей;
- неможливість одного з партнерів реалізувати значущі особисті потреби;
- психосексуальну несумісність;
- відсутність поваги до особистої гідності партнера;
- дефіцит позитивних емоцій, підтримки та уваги;
- наявність залежних форм поведінки одного з членів сім'ї;
- недостатню взаємодопомогу у вихованні дітей та веденні домашнього господарства;
- істотні відмінності у дозвіллевих уподобаннях [17].

У наукових дослідженнях також виокремлюють сім узагальнених груп причин, що найчастіше провокують сімейні конфлікти:

- 1) порушення етичних норм подружніх взаємин (зрада, ревності);
- 2) біологічна або психофізіологічна несумісність партнерів;
- 3) ускладнені стосунки подружжя з близьким соціальним оточенням;
- 4) розбіжності у потребах, інтересах і життєвих пріоритетах;
- 5) протилежні педагогічні підходи до виховання дітей;
- 6) індивідуальні особистісні недоліки одного чи обох партнерів;

7) дефіцит взаєморозуміння в системі «батьки – діти» [25].

Зазначені причини у більшості наукових джерел класифікуються як типові та поділяються на дві взаємопов'язані групи – психологічні та соціальні чинники [36]. До психологічних факторів передусім відносять:

- емоційний дискомфорт, пов'язаний із незадоволенням потреби у позитивних переживаннях;
- недостатню психологічну готовність до шлюбу та сімейного життя;
- відмінності у поглядах на спільне життя;
- розбіжності у духовно-моральних орієнтирах і цінностях;
- несумісність темпераментів;
- дефіцит довіри, який часто супроводжується ревностями;
- суперництво за лідерські позиції в родині;
- психосексуальну несумісність;
- низький рівень культури подружньої комунікації.

До соціальних чинників, що істотно впливають на розвиток сімейних конфліктів, зазвичай зараховують:

- матеріальні труднощі та житлові обмеження;
- відсутність умов для реалізації базових соціальних потреб;
- специфіку соціального оточення та рівень підтримки молодого сім'ї;
- розбіжності у підходах до виховання дітей;
- девіантну або деліктну поведінку одного з членів сім'ї;
- недостатній рівень навичок саморегуляції та психологічної стійкості;
- хронічну втому, що сприяє формуванню конфліктних форм реагування [36].

А. С. Іващенко наголошує, що перебіг сімейного конфлікту часто ускладнюється додатковими чинниками, пов'язаними з індивідуально-типологічними особливостями особистості, її життєвим досвідом, умовами виховання та засвоєними моделями міжособистісної взаємодії [19, с. 9]. Саме ці фактори визначають стиль поведінки у конфлікті та здатність або нездатність сторін до конструктивного діалогу.

У такому контексті закономірно постає питання щодо можливостей судової системи адекватно враховувати соціально-психологічні причини сімейних конфліктів. Чи мають судді достатньо часу, ресурсів і спеціальної підготовки для глибокого аналізу психологічних мотивів поведінки сторін, які часто є ключовими для справедливого та зваженого вирішення спору? Практика свідчить, що після ухвалення судового рішення реальні зміни у сімейних взаєминах відбуваються не завжди, а подружжя інколи навіть відновлює стосунки через певний час після розірвання шлюбу. Це підкреслює обмеженість виключно юридичного підходу до вирішення сімейних спорів і актуалізує потребу у застосуванні соціально-психологічно орієнтованих механізмів, зокрема сімейної медіації, як ефективного засобу досудового врегулювання конфліктів [64].

За таких умов саме медіація може виступати ефективним інструментом зниження навантаження на судову систему та створення передумов для примирення сторін у сімейних спорах. Водночас у складних і емоційно насичених категоріях сімейних справ медіатору недостатньо володіти виключно юридичними знаннями. Необхідною умовою результативної медіативної діяльності є наявність професійної психологічної підготовки, зокрема у сфері сімейної та соціальної психології, що дозволяє фахівцю адекватно працювати з емоційними станами, конфліктними установками та міжособистісною динамікою сторін [49].

Українські соціальні реалії підтверджують наявність комплексу чинників, які істотно підвищують рівень напруженості у сімейних взаєминах і сприяють ескалації конфліктів. До таких чинників, зокрема, належать:

- фінансові та побутові труднощі;
- незадоволеність потреби в емоційній підтримці та прийнятті;
- неузгодженість рольових очікувань між партнерами;
- несумісність характерів і стилів реагування;
- схильність одного з партнерів до агресивних форм поведінки;
- розбіжності у поглядах на виховання дітей;

- контроль, обмеження особистої свободи та порушення кордонів;
- залежні або протиправні форми поведінки;
- страх втрати дитини внаслідок розірвання стосунків;
- активне втручання старшого покоління у сімейний уклад;
- сексуальна дисгармонія у подружніх стосунках [9].

Зазначені конфліктогенні чинники не лише порушують психологічну рівновагу подружжя, а й негативно впливають на дітей, руйнують емоційні зв'язки в сім'ї та створюють умови для подальшої ескалації протиріч, що зрештою може призводити до затяжних судових спорів.

З огляду на зростання інтересу до застосування приватноправових механізмів у врегулюванні цивільних спорів актуальним є наукове осмислення неюрисдикційних способів їх вирішення, насамперед медіації. Медіація постає як організований процес соціально-психологічної взаємодії за участю нейтрального посередника, який сприяє сторонам у досягненні взаємоприйняттого рішення. Суб'єкти сімейних правовідносин не обмежені законом у виборі альтернативних способів врегулювання конфлікту. У разі добровільного звернення до медіатора сторони самостійно визначають умови проведення процедури, зокрема місце, мову спілкування, формат участі, а також можливі форми примирення – укладення договорів, угод або мирових домовленостей як під час судового розгляду, так і на стадії виконання судового рішення [62].

У контексті аналізу можливостей застосування медіації в цивільному судочинстві України заслуговує на увагу позиція С. В. Дяченка, який підкреслює, що всі визнані державою механізми врегулювання правових спорів мають функціонувати у взаємозв'язку як складові єдиної системи захисту суб'єктивних прав. Водночас, оскільки медіатор не наділений владними повноваженнями та не ухвалює обов'язкових для сторін рішень, медіація повинна розглядатися як позаюрисдикційна форма захисту прав. Дослідник акцентує, що розвиток медіації в цивільному процесі стримується низкою соціально-психологічних і організаційних чинників, серед яких:

недостатній рівень правової культури населення, низький рівень довіри до інституту медіації, обмежена поінформованість громадян щодо її переваг, орієнтація окремих учасників спору на жорстке відстоювання власних інтересів, усталені стереотипи щодо «безальтернативності» судового вирішення, а також недосконалість нормативного регулювання та дефіцит фінансових ресурсів для впровадження цього інституту [12].

Аналізуючи особливості становлення сімейної медіації в Україні та за кордоном, О. А. Явор підкреслює, що визначальною рисою цього підходу є його недирективний характер, який принципово відрізняє медіацію від традиційних правових механізмів врегулювання спорів. На відміну від судового процесу, медіація ґрунтується не на примусі, а на свободі волевиявлення учасників, надаючи їм реальний контроль як над процесом обговорення, так і над кінцевим результатом. Такий формат взаємодії забезпечує високий рівень конфіденційності, сприяє збереженню соціальної репутації сторін і створює умови для подальшого конструктивного спілкування, що є особливо значущим у сімейних спорах, де міжособистісні відносини тривають і після завершення формального врегулювання конфлікту [65].

У контексті сучасних проблем цивілістики, пов'язаних із застосуванням медіації у сімейних спорах, О. С. Яворська обґрунтовано зазначає, що ефективність сімейної медіації можлива лише за дотримання низки принципів умов. По-перше, пріоритетним має залишатися забезпечення прав та найкращих інтересів неповнолітніх дітей як найбільш уразливої сторони конфлікту. По-друге, обов'язковим є дотримання балансу сил між учасниками спору: застосування медіації є неприпустимим у випадках очевидної соціальної, економічної або психологічної нерівності сторін, а також за наявності фактів домашнього насильства чи жорстокого поводження з дітьми. По-третє, у процесі врегулювання сімейних спорів вирішальну роль відіграють особистісні, так звані «позаправові» чинники – емоційні стани, міжособистісні установки, попередній досвід взаємодії, що зумовлює

специфіку медіативного процесу та підсилює потребу в терапевтично орієнтованому підході. У зв'язку з цим дослідниця обґрунтовує доцільність терапевтичної моделі сімейної медіації, яка передбачає обов'язкову підготовку медіатора у сфері загальної та сімейної психології. Як приклад спеціальних вимог до фахівців, що працюють із сімейними конфліктами, вона наводить австралійську практику, де встановлено підвищені кваліфікаційні стандарти для сімейних медіаторів [66].

Вагомим є також висновок О. С. Яворської щодо доцільності застосування сомедіації, зокрема із залученням медіаторів різної статі. Такий формат, на її думку, сприяє підвищенню рівня довіри та відкритості між сторонами, оскільки дозволяє більш повно враховувати гендерні особливості сприйняття, переживання та вираження конфлікту, що має важливе соціально-психологічне значення.

У працях, присвячених профілактиці домашнього насильства, О. І. Зінсу наголошує на значущості сімейної медіації як інструменту, здатного запобігати ескалації сімейних суперечностей і формувати у громадян уявлення про альтернативні, ненасильницькі способи їх вирішення. Дослідниця підкреслює необхідність активного інформування населення про можливості та переваги медіації, оскільки її застосування може знижувати ризики загострення конфліктів і сприяти більш безпечній та відповідальній взаємодії у сімейному середовищі [16].

Н. Л. Бондаренко-Зелінська звертає увагу на те, що актуальність сімейної медіації значною мірою зумовлена тим, що значна частина сімейних конфліктів перебуває поза межами чіткого нормативного регулювання. У таких ситуаціях орієнтирами для досягнення примирення виступають не стільки формалізовані правові норми, скільки моральні цінності, соціальні установки та особисті уявлення сторін про справедливість і прийнятні моделі поведінки. Водночас рішення, напрацьовані у процесі медіації, не можуть суперечити чинному законодавству, що забезпечує баланс між автономією сторін і правовими вимогами [6, с. 160].

Справді, законодавство не завжди охоплює всі аспекти взаємин між подружжям, колишніми партнерами, усиновителями, опікунами та іншими суб'єктами сімейних правовідносин. Навіть у межах судового провадження судді нерідко стикаються з труднощами ухвалення рішень через відсутність детального нормативного регулювання або недостатню визначеність правових підстав, що ускладнює врахування індивідуальних життєвих обставин сторін.

Саме тому під час розгляду сімейних спорів суди часто рекомендують сторонам звернутися до мирних способів врегулювання конфлікту. Лише безпосередні учасники спору володіють повною інформацією про реальні умови свого життя: особливості взаємин між батьками та дітьми, історію спільного побуту, характер емоційних зв'язків і ставлення до спільного майна. Медіація дозволяє уникнути надмірної формалізації процесу та врахувати індивідуальні соціально-психологічні обставини, які не завжди можуть бути адекватно відображені у межах судових процедур.

Показовою у цьому контексті є позиція судді Шевченківського районного суду м. Києва Д. О. Мальцева, який зазначає, що приблизно три з десяти сімейних справ завершуються укладенням мирової угоди. Це свідчить про значний потенціал альтернативних методів врегулювання спорів у сфері сімейних правовідносин та підтверджує доцільність подальшого розвитку практики сімейної медіації [29].

Відповідно до шкали життєвих подій Холмса і Рахе, сімейні конфлікти, зокрема пов'язані з розлученням, посідають одне з провідних місць серед найбільш стресогенних подій у житті людини. Такі категорії спорів, як розірвання шлюбу, поділ спільного майна чи визначення місця проживання дитини, характеризуються підвищеним рівнем емоційної напруженості, конфліктності та взаємної недовіри між сторонами. У соціально-психологічному вимірі ці конфлікти нерідко виходять за межі формально заявлених причин, оскільки за ними приховуються глибинні емоційні переживання, нереалізовані потреби, образи та страхи, які не завжди усвідомлюються самими учасниками спору.

За умови професійного підходу медіатор здатний виявити такі латентні соціально-психологічні чинники та використати їх як ресурс для побудови конструктивної стратегії врегулювання конфлікту. Хоча остаточне рішення завжди залишається за сторонами, роль медіатора полягає у фасилітації процесу взаємодії, допомозі в усвідомленні реальних інтересів і пошуку варіанта домовленостей, який максимально відповідає потребам обох учасників. Саме ця орієнтація на автономію сторін, спільний пошук рішень і збереження відповідальності за результат принципово відрізняє медіацію від судового розгляду, у межах якого рішення ухвалюється третьою стороною та часто не враховує соціально-психологічної специфіки сімейних відносин [38].

Вибір медіатора у сімейних спорах набуває особливої значущості, оскільки не кожен фахівець у сфері медіації достатньо орієнтується у складному поєднанні правових і соціально-психологічних аспектів сімейних конфліктів. У ситуації звернення сторін до медіації саме рівень професійної компетентності медіатора – зокрема його знання сімейного законодавства, навички роботи з емоційними станами та конфліктною взаємодією – може істотно впливати на якість процедури та можливість досягнення справедливого, збалансованого й життєздатного рішення.

Таким чином, соціально-психологічні чинники, що лежать в основі сімейних конфліктів і здатні трансформуватися у судові спори, мають багатовимірний характер і зумовлюються поєднанням індивідуально-особистісних, рольових, ціннісних, соціальних і ситуативних факторів. Ескалація непорозумінь у більшості випадків відбувається через порушення комунікації, нездатність партнерів узгоджувати очікування, адекватно виражати потреби та регулювати емоційні стани в умовах підвищеного стресу. Судова практика переконливо свідчить, що значна частина сімейних спорів виникає не стільки з правових причин, скільки внаслідок невирішених соціально-психологічних суперечностей, які не можуть бути усунені виключно юридичними засобами.

У цьому контексті сімейна медіація, що враховує психологічну природу конфлікту, особливості міжособистісної взаємодії та соціальний контекст сімейних відносин, постає необхідним інструментом досудового врегулювання. Її застосування дозволяє зменшити рівень конфліктної ескалації, забезпечити захист інтересів дітей, знизити стресове навантаження на учасників спору та створити умови для відновлення конструктивної, відповідальної взаємодії між сторонами.

1.3 Базові принципи, етапи, варіативні моделі сімейної медіації

У формуванні сучасних підходів до практики сімейної медіації значну роль відіграли дослідження у галузі психології сімейних відносин і міжособистісної взаємодії. Одним із найбільш відомих учених, чії напрацювання суттєво вплинули на розуміння конфліктної динаміки в подружніх стосунках, є Джон Готман – психолог, який протягом десятиліть досліджував закономірності емоційної взаємодії подружжя, механізми ескалації конфліктів і чинники, що сприяють або перешкоджають конструктивному діалогу. Хоча його праці не були безпосередньо присвячені медіації, вони створили важливе соціально-психологічне підґрунтя для розуміння поведінкових патернів сторін у сімейних спорах та стали основою для розроблення ефективних стратегій їх врегулювання.

Серед українських науковців вагомий внесок у дослідження впровадження медіації в цивільне судочинство зробили С. В. Дяченко та Н. М. Колокольна, які аналізували можливості інтеграції медіаційних процедур у систему вирішення приватноправових конфліктів. Значну увагу проблематиці альтернативних способів врегулювання спорів у сфері сімейних правовідносин приділяла також Н. Л. Бондаренко-Зелінська, наголошуючи на важливості розвитку позасудових механізмів досягнення домовленостей між сторонами у ситуаціях, де суто правові засоби виявляються недостатніми.

В Україні сімейна медіація регулюється Законом України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року № 1875-IX [14] і розглядається як спеціально організований процес конструктивного врегулювання суперечностей між членами сім'ї за участю нейтрального посередника – медіатора. Медіатор сприяє налагодженню діалогу, усвідомленню інтересів сторін і пошуку взаємоприйняттого рішення, однак не ухвалює його замість учасників. На відміну від судового розгляду, де домінує змагальна модель і рішення приймається третьою стороною, медіація ґрунтується на принципах співпраці та відповідальності самих учасників за результат процесу.

Ефективність практики сімейної медіації забезпечується дотриманням низки базових принципів, що мають як правове, так і соціально-психологічне значення.

1. **Добровільність.** Участь у процедурі сімейної медіації є виключно добровільною. Жоден із учасників не може бути примушений до звернення по медіацію або продовження участі в ній всупереч власній волі. Сторони мають право самостійно ухвалювати рішення щодо початку процедури, її тривалості та можливості припинення на будь-якому етапі. Добровільність створює психологічну готовність до співпраці та підвищує відповідальність сторін за досягнуті домовленості.

2. **Нейтральність і безсторонність медіатора.** Медіатор не представляє інтереси жодної зі сторін, не оцінює їхню поведінку та не нав'язує власних рішень. Його завдання полягає у підтриманні балансу між учасниками, забезпеченні рівних можливостей для висловлення позицій і створенні безпечного простору для обговорення проблемних питань. З соціально-психологічної точки зору нейтральність медіатора знижує рівень напруги та сприяє формуванню довіри до процедури.

3. **Конфіденційність.** Уся інформація, отримана в процесі медіації, не підлягає розголошенню. Дотримання принципу конфіденційності є необхідною умовою відкритої комунікації, оскільки дозволяє сторонам вільно висловлювати емоції, переживання та справжні мотиви без страху негативних

наслідків. Це знижує ризик подальшої ескалації конфлікту та сприяє глибшому взаєморозумінню.

4. Активна участь сторін. Учасники сімейної медіації виступають ключовими суб'єктами процесу. Саме вони формулюють свої позиції, окреслюють потреби й інтереси, пропонують можливі варіанти розв'язання конфлікту та несуть відповідальність за прийняті рішення. Медіатор виконує роль координатора й фасилітатора діалогу, однак остаточний вибір завжди залишається за сторонами.

5. Орієнтація на майбутнє. Сімейна медіація зосереджується не на пошуку винних або детальному аналізі минулих образ, а на виробленні рішень, які дозволять сторонам вибудувати конструктивну модель взаємодії в майбутньому. Така орієнтація має особливе значення у сімейних спорах, де сторони часто змушені підтримувати контакт і після формального завершення конфлікту, зокрема у питаннях виховання дітей.

6. Прозорість і структурованість процесу. Важливим принципом є забезпечення зрозумілості організації медіації: визначення її етапів, правил, форм роботи та очікуваних результатів. Чітка структура процесу знижує тривожність учасників, підвищує відчуття контролю над ситуацією та сприяє формуванню психологічної безпеки [28, с. 38–39].

Зазначені принципи формують етичний і методологічний фундамент практики сімейної медіації, створюючи умови для безпечної, конструктивної та результативної соціально-психологічної взаємодії сторін. Їх дотримання сприяє мирному врегулюванню сімейних спорів, зниженню рівня конфліктності та відновленню або покращенню сімейних відносин.

Основна мета сімейної медіації полягає у створенні умов для мирного, добровільного та стійкого врегулювання спорів між членами сім'ї шляхом налагодження конструктивної соціально-психологічної взаємодії. Для досягнення цієї мети медіаційний процес передбачає реалізацію низки взаємопов'язаних завдань. Як зазначає О. І. Іванюк, сімейна медіація спрямована, по-перше, на формування відкритого, довірливого та

психологічно безпечного простору, у межах якого сторони можуть вільно комунікувати без страху осуду чи тиску. По-друге, важливим завданням медіатора є сприяння виявленню ключових проблем, інтересів і потреб учасників конфлікту, а також пошуку можливих варіантів розв'язання спору й досягнення взаємоприйнятних компромісів. По-третє, медіація передбачає розроблення чіткого й реалістичного плану дій, що визначає послідовність кроків, необхідних для досягнення домовленостей. По-четверте, медіативний супровід може поширюватися і на етап реалізації узгоджених рішень, допомагаючи сторонам долати труднощі, які виникають після завершення активної фази конфлікту [18, с. 59].

У Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи № (98) 1 від 2 січня 1998 року сімейна медіація визначається як ефективний інструмент врегулювання спорів у сфері сімейних відносин. У документі наголошується, що однією з ключових цілей застосування медіації є поліпшення якості комунікації між членами сім'ї та зниження рівня конфліктності у взаєминах. Медіація покликана створювати умови для досягнення узгодженого рішення, яке відповідатиме інтересам усіх учасників, а також сприяти підтриманню безперервних особистих контактів між батьками та дітьми. Окремо підкреслюється, що використання медіації дозволяє мінімізувати соціальні та економічні наслідки розриву сімейних стосунків і скоротити час вирішення спорів порівняно з традиційними судовими процедурами [35].

Процедура сімейної медіації має чітко структуровану поетапну організацію, що забезпечує її передбачуваність, ефективність і дотримання основних принципів взаємодії між сторонами. Кожен етап виконує окрему функцію у поступовому переході від конфліктної ситуації до узгодженого рішення. Поетапність дозволяє медіатору підтримувати конструктивний діалог, а учасникам – усвідомлено формулювати власні потреби, інтереси та можливі варіанти домовленостей.

У класичному підході процедура сімейної медіації охоплює п'ять основних етапів.

Перший етап – *підготовчий*. Він передбачає встановлення первинного контакту з учасниками, уточнення умов співпраці та укладення договору про проведення медіації. На цьому етапі визначаються правила взаємодії, окреслюються межі відповідальності сторін і підтверджується їх добровільна згода на участь у процесі.

Другий етап – *вступна сесія*. Медіатор ознайомлює сторони з метою медіації, пояснює її принципи, роз'яснює права й обов'язки учасників, а також збирає базову інформацію щодо предмета спору. Водночас, відповідно до Закону України «Про медіацію», медіатор не здійснює юридичного консультування, а зосереджується на організації діалогу.

Третій етап – *виклад позицій сторін*. Кожен учасник отримує можливість висловити власне бачення ситуації, поділитися переживаннями, інтересами та очікуваннями. Завдання медіатора на цьому етапі полягає у фасилітації спілкування, структуруванні інформації та виявленні ключових питань, що потребують подальшого обговорення.

Четвертий етап – *вироблення рішень*. Сторони за підтримки медіатора аналізують можливі варіанти врегулювання спору, обговорюють компроміси та спільні інтереси. Основний акцент робиться на досягненні добровільного, усвідомленого й реалістичного рішення, яке враховує соціально-психологічні потреби кожного з учасників.

П'ятий етап – *укладення та підписання медіаційної угоди*. Досягнуті домовленості фіксуються у письмовій формі та можуть бути використані у подальших правових процедурах або подані на засвідчення відповідним органам.

У практиці країн Європейського Союзу інколи застосовується і шостий етап – процедура зворотного зв'язку (Mediation Feedback Questionnaire), яка передбачає оцінювання якості проведеної медіації. Для цього використовується стандартизована анкета, розроблена Європейською комісією з ефективності правосуддя (CEPEJ), що містить тестові запитання, таблиці та відкриті відповіді й дозволяє комплексно оцінити процес та

результати медіації з метою вдосконалення професійної практики медіаторів [57].

Загалом міжнародний досвід засвідчує високу результативність сімейної медіації: за оцінками фахівців, за її допомогою успішно врегульовується понад половина сімейних спорів. З огляду на відносну новизну цього інституту в Україні, особливого значення набуває врахування досвіду країн Європейського Союзу, де сформовано високі стандарти медіаційної практики. Їх адаптація до національного соціального та правового контексту відповідає євроінтеграційному курсу України та сприятиме підвищенню ефективності досудового врегулювання сімейних конфліктів.

Варто наголосити, що медіаційний процес у сімейних спорах має багаторівневий, динамічний характер, а його результативність значною мірою зумовлюється професійною підготовкою медіатора, застосованими соціально-психологічними методами роботи, обраною теоретичною моделлю та специфікою конкретного конфлікту. Незважаючи на те, що в різних підходах до медіації кількість і зміст етапів можуть варіюватися, наявність чіткої поетапної структури залишається ключовою умовою успішного врегулювання спору. Саме структурованість процесу створює для сторін можливість поступово усвідомити сфери непорозумінь, прояснити власні інтереси й потреби, а також сформулювати узгоджені та реалістичні рішення. Водночас відсутність жорсткої регламентації медіаційної процедури в нормативно-правових актах забезпечує її гнучкість і дозволяє адаптувати процес до індивідуальних особливостей учасників та соціально-психологічного контексту спору.

Початковим етапом організації медіаційної процедури є премедіація – підготовча стадія, спрямована на встановлення первинного контакту зі сторонами, формування робочої атмосфери та визначення рамок подальшої взаємодії. На цьому етапі медіатор, як правило, проводить окремі зустрічі з кожним учасником, уточнює соціально-психологічний контекст конфлікту, виокремлює ключові теми для обговорення, а також детально пояснює

сутність, принципи й правила медіації [31, с. 232]. Премедіація виконує також важливу мотиваційну функцію, оскільки допомагає сторонам усвідомити можливість конструктивного врегулювання конфлікту та побачити перспективу взаємовигідного рішення. У справах, що стосуються дітей, особлива увага приділяється дотриманню принципу найкращих інтересів дитини та збереженню базового рівня співпраці між батьками. Паралельно медіатор здійснює оцінку медіабельності спору, визначаючи, чи є процедура доцільною в конкретній ситуації. Медіація не застосовується у випадках наявності насильства, маніпулятивної поведінки, серйозних психічних розладів, погроз або інших чинників, що унеможливають рівноправну та безпечну комунікацію. За умови підтвердження готовності сторін до участі укладається угода про проведення медіації [3, с. 5–8].

Після узгодження організаційних умов проводиться перша спільна зустріч сторін із медіатором. Цей етап має виразно інтерактивний характер і спрямований на створення психологічно безпечного простору для діалогу. Медіатор окреслює правила взаємодії, заохочує учасників до відкритого висловлення думок і почуттів, допомагає ідентифікувати глибинні мотиви, очікування та потреби сторін [32, с. 5–7]. У разі високого рівня емоційної напруги комунікація може здійснюватися опосередковано через медіатора, що сприяє зниженню конфліктності та запобігає ескалації. Саме на цьому етапі закладається усвідомлення сторонами спільної відповідальності за процес і результат врегулювання спору.

Наступна стадія – робота з інтересами та потребами – є концептуальним ядром усього медіаційного процесу. Основним завданням медіатора на цьому етапі є допомога учасникам у глибшому розумінні сутності конфлікту шляхом відокремлення формальних позицій від реальних соціально-психологічних і мотиваційних чинників. Робота може відбуватися як у форматі спільних обговорень, так і під час індивідуальних сесій. Саме на цій стадії з'являється можливість виявлення спільних інтересів, визначення пріоритетів та окреслення потенційних напрямів досягнення домовленостей.

Етап генерування варіантів рішень і їх подальшої оцінки має ключове значення для трансформації конфлікту у площину конструктивного співробітництва. Сторони пропонують можливі сценарії врегулювання спору, а медіатор допомагає переосмислити їх з позицій реалістичності, взаємовигідності та довготривалої стабільності. За потреби до процесу можуть залучатися зовнішні фахівці – юристи, психологи, фінансові консультанти [52, с. 65], що особливо актуально у справах, пов'язаних із визначенням порядку участі у вихованні дітей, аліментними зобов'язаннями чи поділом майна. На завершення цього етапу сторони зазвичай досягають узгодженого або майже узгодженого бачення шляхів вирішення спору.

Фінальним етапом медіаційного процесу є формалізація досягнутих домовленостей у вигляді медіаційної угоди. Його ефективність полягає у створенні чіткого, логічно структурованого та придатного до виконання документа, який містить конкретні зобов'язання сторін, механізми реалізації рішень і, за потреби, умови їх перегляду [5, с. 65–66; 31, с. 273]. Медіатор сприяє формуванню такого рішення, яке не лише відповідає інтересам обох сторін, а й мінімізує ризик повторної ескалації конфлікту.

Отже, сімейна медіація постає як цілісний, гнучкий і соціально-психологічно орієнтований процес, що складається з взаємопов'язаних етапів, кожен із яких відіграє важливу роль у досягненні добровільних, стійких і психологічно комфортних домовленостей. Поетапна структура процедури дозволяє сторонам поступово перейти від конфронтації до взаєморозуміння та виробити рішення, що відповідає їхнім реальним потребам і сприяє збереженню конструктивної взаємодії у майбутньому.

Завершуючи аналіз структури медіаційного процесу, слід підкреслити, що його ефективність залежить не лише від послідовності етапів, а й від концептуальної моделі медіації, яку обирає медіатор у роботі зі сторонами. Різні теоретичні школи пропонують різні акценти: одні орієнтовані насамперед на досягнення конкретної угоди, інші – на трансформацію характеру взаємодії, треті – на переосмислення учасниками власного досвіду

та формування нової культури комунікації. У зв'язку з цим після розгляду етапів медіації доцільно перейти до аналізу основних моделей сімейної медіації, що застосовуються у світовій та європейській практиці й поступово інтегруються у вітчизняний контекст.

У практиці альтернативного врегулювання спорів виокремлюють кілька базових моделей медіації, вибір яких залежить від характеру конфлікту, запиту сторін і завдань, що ставляться перед процедурою. До найбільш поширених належать класична або проблемно-орієнтована (problem-solving), трансформативна (transformative), наративна (narrative), сімейно-орієнтована або екосистемна (family-focused), фасилітативна (understanding-based approach) та оціночна (evaluative mediation). Кожна з цих моделей визначає не лише стратегічні цілі медіаційного процесу, а й стиль взаємодії медіатора зі сторонами, глибину опрацювання інтересів, а також співвідношення психологічної та правової складових у роботі з конфліктом.

У сфері сімейної медіації особлива увага приділяється практичним аспектам застосування різних моделей, оскільки сімейні спори зазвичай мають високу емоційну насиченість і тривалі міжособистісні наслідки. У низці європейських країн, зокрема в Австрії, поширеним є міждисциплінарний підхід, за якого медіаційний процес здійснюють два фахівці: один із психологічною підготовкою (психолог, психотерапевт або спеціаліст із сімейних відносин), інший – з юридичною кваліфікацією (адвокат, юрист, нотаріус). Така модель дозволяє комплексно враховувати як соціально-психологічні, так і правові аспекти спору. Крім того, у практиці сімейної медіації активно використовується комедіація з урахуванням гендерного балансу, що сприяє підвищенню рівня довіри, відчуттю рівності та психологічної безпеки учасників [65, с. 48].

Порівняльний аналіз сучасних зарубіжних підходів дає змогу виокремити два основні напрями розуміння цілей медіації. Перший має переважно прагматичну спрямованість і орієнтований на досягнення конкретної домовленості та формалізованої угоди. Такий підхід характерний

для класичних проблемно-орієнтованих і оціночних моделей, де основна увага зосереджується на предметі спору та пошуку оптимального рішення. Другий напрям фокусується на соціально-психологічних аспектах взаємодії сторін і спрямований на зміну якості комунікації, відновлення взаєморозуміння, зниження конфліктності та особистісний розвиток учасників. Найбільш повно цей підхід реалізується у трансформативній та наративній моделях медіації [54, с. 148].

Сучасний розвиток цифрових технологій також вплинув на еволюцію моделей медіації, сприявши поширенню онлайн-медіації. У ряді випадків дистанційний формат виступає не лише альтернативою очним зустрічам, а й важливою складовою підготовчого етапу процедури. Онлайн-медіація є доцільною, коли сторони перебувають у різних регіонах, мають обмежені можливості для особистих зустрічей або потребують швидкого первинного обговорення ситуації.

Висновки до розділу 1

У першому розділі дослідження здійснено комплексний теоретичний аналіз сімейної медіації як психологічно-правового механізму врегулювання сімейних конфліктів, що переходять у судові спори. Узагальнення наукових підходів і нормативно-правових джерел дозволяє сформулювати такі основні висновки:

сімейна медіація постає як самостійний інститут альтернативного врегулювання спорів, що поєднує правові засади з психологічними механізмами взаємодії. Її сутність полягає не у вирішенні спору «ззовні», а у створенні умов для самостійного, усвідомленого й добровільного напрацювання сторонами взаємоприйнятних рішень за підтримки нейтрального медіатора. На відміну від судового провадження, сімейна медіація орієнтована не лише на формальне врегулювання правової суперечки, а й на збереження або відновлення конструктивних міжособистісних відносин.

Дослідження соціально-психологічних детермінант сімейних конфліктів показало, що ескалація суперечностей до рівня судового спору зумовлюється не стільки правовими, скільки психологічними причинами. До них належать емоційна дисрегуляція, порушення комунікації, ригідність ролевих очікувань, дефіцит взаєморозуміння, конкуренція за владу в сім'ї, вплив стереотипів і зовнішніх стресорів (соціально-економічна нестабільність, воєнні події тощо). Судовий розгляд здебільшого не усуває цих чинників, що зумовлює повторюваність конфліктів і нестійкість досягнутих рішень.

У розділі обґрунтовано, що принципи сімейної медіації (добровільність, нейтральність, конфіденційність, активна участь сторін, орієнтація на майбутнє та пріоритет інтересів дитини) формують її ціннісну основу та відрізняють від традиційних юрисдикційних способів захисту прав. Дотримання цих принципів забезпечує психологічну безпеку учасників і створює передумови для конструктивного діалогу навіть за умов високої конфліктності.

Встановлено, що структурована поетапність медіаційного процесу (премедіація, спільні сесії, робота з інтересами та потребами, пошук рішень, укладення угоди) є важливою умовою його результативності. Водночас гнучкість процедури дозволяє адаптувати її до індивідуальних особливостей конкретного спору та психологічного стану сторін, що є особливо значущим у сімейних конфліктах.

Аналіз основних моделей сімейної медіації показав, що у сучасній практиці співіснують підходи, орієнтовані як на досягнення конкретної угоди (проблемно-орієнтована, оціночна медіація), так і на глибинні зміни у взаємодії сторін (трансформативна, наративна, сімейно-орієнтована моделі). Для сімейних спорів найбільш доцільними є моделі, що враховують емоційні, комунікативні та системні аспекти сімейних відносин.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ СІМЕЙНОЇ МЕДІАЦІЇ

2.1 Базові положення професійної діяльності медіатора

У вітчизняних і зарубіжних наукових джерелах медіатор розглядається як ключова фігура медіаційного процесу, оскільки саме від його професійних дій значною мірою залежить характер комунікації між сторонами та загальна динаміка врегулювання конфлікту. Медіатор формує специфічний формат взаємодії, що ґрунтується на принципах нейтральності, безпеки, конструктивності та поваги до кожного учасника. Завдяки цьому сторони отримують можливість висловлювати власні позиції без тиску, поступово знижувати рівень емоційної напруги, глибше усвідомлювати інтереси одне одного та переходити від конфронтації до співпраці.

Відповідно до положень Асоціації сімейних медіаторів України, медіатор визначається як нейтральна, незалежна та спеціально підготовлена фізична особа, яка має необхідну кваліфікацію для проведення медіації. Його професійна діяльність здійснюється відповідно до вимог Закону України «Про медіацію», який регламентує базові критерії підготовки медіаторів, етичні стандарти їх роботи та межі професійної компетентності.

Важливою характеристикою ролі медіатора є те, що він не представляє інтереси жодної зі сторін і не наділений повноваженнями ухвалювати рішення замість учасників процесу. Його основне завдання полягає у створенні збалансованого соціально-психологічного простору для діалогу та сприянні самостійному досягненню сторонами домовленостей. У разі виникнення реального або потенційного конфлікту інтересів медіатор зобов'язаний своєчасно та відкрито поінформувати про це учасників і діяти відповідно до встановлених професійних процедур [61].

Подібний підхід відображено й у матеріалах, підготовлених у межах проєкту «Шляхи до справедливості», де медіатор характеризується як фахівець, що діє на засадах незалежності, неупередженості та

конфіденційності. Підкреслюється, що медіатору заборонено підтримувати будь-яку зі сторін, а обов'язок повідомляти про можливий конфлікт інтересів є невід'ємною складовою його професійної етики [7, с. 13].

У процесі сімейної медіації медіатор виконує широкий спектр професійних функцій, спрямованих на досягнення головної мети – забезпечення конструктивного, добровільного та стійкого врегулювання конфлікту між членами сім'ї. Узагальнення наукових джерел дозволяє виокремити кілька ключових напрямів його діяльності [51, с. 88; 59, с. 218].

По-перше, медіатор виконує інформативну функцію, надаючи сторонам повну, доступну та зрозумілу інформацію про сутність процедури медіації, її етапи, правила, права й обов'язки учасників, а також можливі наслідки досягнення або недосягнення домовленості. Така інформаційна підтримка формує реалістичні очікування сторін і сприяє їх більш усвідомленій та відповідальній участі у процесі.

По-друге, важливою є підготовча функція медіатора, що охоплює допомогу учасникам у формуванні власних позицій, усвідомленні інтересів і визначенні цілей, з якими вони вступають у медіацію. На цьому етапі медіатор не лише організовує первинний контакт, а й створює умови для продуктивної роботи, сприяючи структуруванню потреб, очікувань і пріоритетів сторін.

По-третє, центральною для медіаційного процесу є функція посередництва у спілкуванні. Медіатор забезпечує можливість конструктивного діалогу, допомагає учасникам краще зрозуміти зміст позицій один одного, виявляє приховані непорозуміння та сприяє пошуку точок дотику. У цьому контексті він виступає як фасилітатор взаємодії, орієнтований на деескалацію конфлікту та відновлення продуктивної комунікації.

Наступним важливим напрямом діяльності є розвиток у сторін навичок конструктивного спілкування. Медіатор допомагає учасникам навчитися чітко й коректно висловлювати власні думки та переживання, активно слухати, розпізнавати реальні інтереси за формальними позиціями. У сімейних спорах

ця функція має особливе значення, оскільки сторони часто перебувають у стані підвищеного емоційного напруження, що ускладнює взаєморозуміння.

Окрему групу становлять функції, пов'язані з формуванням спільного плану дій. Медіатор сприяє розробленню узгоджених кроків, необхідних для реалізації досягнутих домовленостей, допомагає сторонам визначити строки виконання, розподіл відповідальності, ресурси та можливі механізми контролю.

Не менш важливою є функція закріплення угоди. Досягнуті домовленості оформлюються у письмовій формі, а медіатор сприяє тому, щоб документ був логічно структурованим, чітким і придатним до практичного виконання. Угода підписується сторонами та за потреби може бути використана як підстава для подальших юридичних дій або затверджена у встановленому порядку [51, с. 88; 59, с. 218].

Крім базових функцій, у практиці сімейної медіації медіатор виконує низку додаткових професійних обов'язків, які забезпечують цілісність і ефективність процедури. Зокрема, медіатор допомагає сторонам організувати переговорний процес, підтримує баланс інтересів і стежить за дотриманням рівності учасників, недопущенням психологічного чи емоційного тиску. Він створює умови, за яких кожна сторона має можливість чітко висловити власну позицію та бути почутою, а також підтримує комунікацію у складних моментах, сприяючи зниженню емоційного напруження.

Важливою складовою діяльності медіатора є допомога учасникам в усвідомленні власних емоцій, інтересів і потреб, а також у розширенні бачення конфліктної ситуації за межі жорстких позицій. У справах, що стосуються дітей, медіатор приділяє особливу увагу дотриманню принципу найкращих інтересів дитини та збереженню конструктивної батьківської взаємодії. Окрім цього, він інформує сторони про їхні права й обов'язки в межах медіаційної процедури, консультує щодо організаційних аспектів її проведення та оформлення результатів, сприяє формуванню взаємовигідних варіантів

вирішення спору й допомагає оцінити реалістичність та здійсненність досягнутих домовленостей [61].

Таким чином, функції медіатора виходять далеко за межі формального посередництва й охоплюють комплексну підтримку сторін на всіх етапах медіаційного процесу – від підготовки до формування та реалізації угоди. Така багатогранність ролі медіатора значно підвищує ефективність сімейної медіації, сприяє досягненню стійкого примирення та формуванню конструктивної моделі взаємодії між сторонами у майбутньому.

Законодавство України передбачає можливість установлення додаткових вимог до медіаторів залежно від потреб конкретних замовників медіаційних послуг. Зокрема, сторони медіації, органи державної влади та місцевого самоврядування, а також юридичні й громадські організації мають право визначати підвищені критерії до фахівців, яких вони залучають. Такі вимоги можуть стосуватися спеціальної підготовки, віку, рівня освіти, професійного чи практичного досвіду медіатора (п. 3 ст. 9 Закону України «Про медіацію»).

Відповідно до чинного законодавства, медіатором може бути фізична особа, яка успішно пройшла базову підготовку медіатора в Україні або за кордоном. Базовий курс підготовки повинен включати не менше 90 годин навчання, з яких щонайменше 45 годин становить практична підготовка, спрямована на формування навичок ведення переговорів, роботи з емоційними станами сторін і фасилітації діалогу. Програма навчання має поєднувати теоретичні модулі з практичними тренінгами, що забезпечують опанування ключового інструментарію медіації (п. 3 ст. 10 Закону України «Про медіацію») [15].

Окрім базового курсу, професійна підготовка медіатора може включати спеціалізоване навчання за програмами, розробленими суб'єктами освітньої діяльності та професійними об'єднаннями медіаторів. Таке навчання дозволяє поглибити компетентності у сфері сімейної, шкільної, комерційної або інших

видів медіації, що є особливо важливим для роботи зі складними категоріями сімейних спорів.

Водночас діяльність медіатора регулюється не лише нормами законодавства, а й етичними стандартами та правилами професійної практики, встановленими медіаторськими асоціаціями. Ці стандарти визначають вимоги до професійної поведінки, дотримання принципів нейтральності й неупередженості, підтримання належного рівня кваліфікації та безперервного професійного розвитку.

Для надання медіаційних послуг на високому професійному рівні медіатор повинен володіти комплексом знань, умінь і особистісних якостей, що формують його ключові фахові компетентності [7, с. 13]. Однією з базових є конфліктологічна компетентність, яка передбачає здатність аналізувати природу й динаміку конфлікту, визначати його структурні елементи та пропонувати сторонам різні стратегії трансформації ситуації. Такий підхід дозволяє учасникам ширше поглянути на проблему, реалістично оцінити можливості її розв'язання та вибудувати конструктивну взаємодію.

Не менш значущою є комунікативна компетентність, що охоплює володіння техніками активного слухання, умінням працювати з емоціями сторін, застосування перефразування, резюмування, а також постановку відкритих, уточнювальних і рефлексивних запитань. До комунікативного інструментарію належить і чутливість до невербальних сигналів, а також здатність враховувати культурні та соціальні особливості спілкування.

Процедурна компетентність медіатора включає вміння працювати з конфіденційною інформацією, оцінювати медіабельність спору, підтримувати мотивацію сторін до участі у процесі та забезпечувати дотримання структури медіації. Вона також охоплює навички ведення документації та організаційного супроводу процедури.

Окремий блок становить рефлексивна компетентність, яка передбачає дотримання професійних цінностей і етики медіатора, здатність усвідомлювати межі власної ролі, здійснювати саморефлексію, запитувати й

приймати зворотний зв'язок від сторін. Важливими складовими цього аспекту є регулярна участь у супервізії та інтервізії, а також постійне професійне самовдосконалення.

Важливим складником професійної підготовки медіатора є також правова компетентність, яка передбачає належну орієнтацію в нормативно-правовому полі, що регламентує здійснення медіації. Вона охоплює знання правового статусу медіатора, порядку проведення медіаційної процедури, вимог до змісту медіаційних угод, а також розуміння їх юридичних наслідків і можливостей подальшого використання у судовому або виконавчому провадженні. Наявність правової обізнаності дозволяє медіатору коректно інформувати сторони про межі процедури та сприяти формуванню реалістичних і правомірних домовленостей.

З метою забезпечення належного рівня підготовки фахівців у сфері сімейної медіації Асоціацією сімейних медіаторів України було розроблено рекомендації до спеціалізованих навчальних програм. Зокрема, документ «Базові засади підготовки сімейного медіатора», затверджений Рішенням Правління ГО «АСМУ» від 03.06.2020 р. (протокол №14) [7, с. 14], визначає перелік компетентностей, необхідних для початку професійної діяльності у сфері сімейної медіації. У ньому зазначається, що базовий рівень підготовки має створювати підґрунтя для подальшого професійного зростання та навчання за спеціалізованими програмами, присвяченими роботі з участю дитини у медіації, випадками домашнього насильства, медіації у сімейному бізнесі, супроводу осіб похилого віку, питанням опіки й піклування, сімейним формам влаштування дітей, а також транскордонним сімейним спорам.

У процесі врегулювання сімейних конфліктів принципово важливим є чітке розмежування професійних ролей медіатора, юриста та психолога, оскільки кожен із цих фахівців працює з різними аспектами конфліктної ситуації та виконує специфічні функції. Як слушно зазначають Т. Білик і С. Стадник, ці професії не слід протиставляти, адже за відповідних умов вони

можуть ефективно доповнювати одна одну, забезпечуючи комплексний і міждисциплінарний підхід до вирішення сімейних спорів [31, с. 129–132].

Юрист здійснює діяльність у межах правового поля, представляючи інтереси однієї зі сторін. Його робота зосереджена на правовій кваліфікації ситуації, підготовці процесуальних документів, захисті прав та побудові правової стратегії. Основний фокус діяльності юриста спрямований на вирішення спору по суті відповідно до норм чинного законодавства, без глибокого залучення до психологічних аспектів міжособистісної взаємодії.

Медіатор, на відміну від адвоката, працює одночасно з усіма сторонами конфлікту, дотримуючись принципів нейтральності та неупередженості. Його професійна роль полягає в організації безпечного й конструктивного діалогу, зниженні емоційної напруги та створенні умов, за яких учасники можуть самостійно дійти до узгодженого рішення. У центрі уваги медіатора перебувають соціально-психологічні аспекти взаємодії сторін: комунікація, емоційні реакції, інтереси, потреби та ресурси. Медіація орієнтована переважно на теперішнє та майбутнє функціонування сімейної системи, а не на детальний аналіз або переосмислення минулого досвіду.

Психолог, своєю чергою, працює з внутрішнім світом клієнта, зосереджуючись на його переживаннях, особистісних особливостях, патернах поведінки та життєвому досвіді, що впливає на актуальні взаємини. Психологічна допомога є доцільною у випадках, коли сімейний конфлікт супроводжується високим рівнем стресу, емоційною дезорганізацією або потребує опрацювання травматичних переживань.

Відмінності між цими підходами простежуються і на рівні процедур, у межах яких вони реалізуються. Юридичний процес є жорстко регламентованим нормами права та процесуальними правилами. Медіація, хоча й має структурований характер, залишається гнучкою та адаптивною до індивідуальних потреб сторін. Психологічна допомога, як правило, здійснюється у форматі терапевтичної роботи, що може бути тривалою та не обмеженою чіткими часовими рамками. Відрізняється й формат результатів:

медіація завершується укладенням угоди або досягненням домовленостей, юридична діяльність – підготовкою правових документів чи судових рішень, тоді як психологічна робота не передбачає формалізованого результату [31, с. 129–132].

Питання професійного статусу медіатора врегульовано статтею 10 Закону України «Про медіацію», відповідно до якої базова або спеціалізована підготовка завершується видачею сертифіката, що підтверджує опанування відповідної освітньої програми. До сертифіката додається перелік навчальних компонентів і сформованих компетентностей, а суб'єкти освітньої діяльності ведуть реєстри осіб, які успішно здобули кваліфікацію медіатора.

Отже, ефективність професійної діяльності медіатора визначається не лише рівнем його правової обізнаності, а передусім поєднанням правових знань із розвиненими соціально-психологічними компетентностями. Саме вони забезпечують конструктивність діалогу, підтримку сторін у кризовій ситуації та створюють умови для напрацювання життєздатних і стабільних рішень у сфері сімейних правовідносин.

2.2 Психологічний інструментарій практики сімейної медіації

Психологічні техніки та медіаційні інструменти посідають центральне місце у практиці сімейної медіації, оскільки саме через них реалізується соціально-психологічний вплив на динаміку конфлікту. Вони дають змогу знижувати рівень емоційної напруженості, трансформувати деструктивні моделі взаємодії та створювати атмосферу довіри й психологічної безпеки, необхідну для спільного ухвалення рішень. Застосування таких методів не лише сприяє врегулюванню конкретного спору, а й формує в учасників навички конструктивної комунікації та співпраці, що має довгострокове значення для стабільності сімейних відносин.

Соціально-психологічна сутність медіаційних технік полягає у зміні якості взаємодії між сторонами: від взаємних звинувачень, захисних реакцій і

боротьби за домінування – до діалогу, усвідомлення інтересів і пошуку взаємовигідних рішень. У сімейному контексті, де конфлікти мають високий емоційний заряд і пов'язані з близькими міжособистісними зв'язками, медіаційні методи виступають інструментом відновлення довіри, емпатії та кооперації між учасниками [24].

У практиці сімейної медіації особливе значення мають техніки, спрямовані на підтримку конструктивної комунікації та регуляцію емоційних станів сторін. До найпоширеніших із них належать [37]:

- активне слухання, яке дозволяє сторонам відчувати, що їхні переживання й позиції почуті та визнані;
- відображення емоцій, що сприяє усвідомленню власних почуттів і зниженню їхньої інтенсивності;
- виявлення та формулювання інтересів, спрямоване на перехід від жорстких позицій до глибинних потреб;
- перефокусування уваги, яке допомагає змінити кут зору на проблему та вийти за межі взаємних звинувачень;
- керування паузами, що створює простір для саморегуляції та осмислення інформації;
- рефлексивні та відкриті запитання, які стимулюють самоусвідомлення і пошук альтернативних рішень;
- встановлення рамок позитивної комунікації, що формує безпечну та поважну атмосферу діалогу.

Окрім вербальних технік, у медіації застосовуються й структурні інструменти, які допомагають упорядкувати процес та перевести обговорення з емоційної площини у сферу спільного планування. До них належать:

- медіаційні угоди як форма фіксації домовленостей;
- візуалізація проблем і рішень (схеми, карти інтересів, діаграми);
- рольові ігри, що дозволяють учасникам подивитися на ситуацію з позиції іншого;
- метод «мозкового штурму» для генерації варіантів;

– планування майбутніх дій як інструмент відповідальності та реалістичності рішень;

– техніка «третя сторона», що дає змогу безпечніше дослідити конфлікт, ніби він стосується зовнішніх осіб [58].

Особливе місце в сімейній медіації займає робота з дітьми, оскільки саме вони є найбільш вразливими учасниками сімейних конфліктів. Їх залучення до процедури повинно ґрунтуватися на принципах психологічної безпеки, добровільності та врахування вікових і емоційних особливостей. Залежно від ситуації медіатор може застосовувати різні моделі взаємодії з дитиною.

Першою з них є індивідуальна робота з дитиною, яку проводить спеціально підготовлений медіатор або психолог. Вона доцільна тоді, коли дитина не готова відкрито говорити про свої переживання у присутності батьків. Для молодших дітей застосовуються проєктивні методики – малюнки, казкотерапія, рольові міні-сцени, які дозволяють м'яко виявити страхи, потреби та емоційні реакції.

Другою формою є спільні зустрічі дитини з батьками, під час яких медіатор допомагає дорослим почути почуття й погляди дитини. Такий формат сприяє відновленню емоційного зв'язку, підвищує батьківську чутливість і створює передумови для більш відповідальних рішень щодо виховання та спілкування.

Третьою моделлю є залучення дитини як повноправного учасника переговорів, що характерно для підлітків або міжпоколінних конфліктів. У цьому разі медіатор забезпечує безпечний простір для самовираження дитини та підтримує рівновагу сил між сторонами.

Для цілісного аналізу сімейної системи медіатори використовують методи візуалізації соціальних зв'язків, зокрема екограму – інструмент, що відображає ресурси, навантаження та джерела підтримки сім'ї в ширшому соціальному контексті. Екограма дозволяє побачити, як на конфлікт впливають родичі, соціальні служби, школа, робота, громада, а також визначити потенційні ресурси для стабілізації ситуації [31, с. 334].

Хоча в сімейній медіації застосовуються різні моделі й методологічні підходи, універсальним інструментом роботи медіатора залишається система запитань, яка виконує ключову соціально-психологічну функцію організації діалогу. Саме за допомогою запитань медіатор структурує інформаційний простір, регулює комунікативну динаміку, знижує рівень емоційної напруги та сприяє переходу сторін від позиційного протистояння до усвідомлення власних і взаємних інтересів.

У психологічному вимірі запитання виступають механізмом фокусування уваги, стимуляції рефлексії та формування спільного смислового поля між учасниками конфлікту. Вони виконують низку важливих функцій:

- переводять спілкування з режиму емоційного монологу в діалогічну форму;
- дають змогу перехопити або коректно переорієнтувати ініціативу в розмові;
- сигналізують співрозмовнику про увагу, повагу та зацікавленість;
- сприяють уточненню, поглибленню й систематизації інформації;
- дозволяють змінювати фокус обговорення, спрямовуючи його в конструктивне русло.

Отже, техніка запитань у сімейній медіації виступає базовим інструментом соціально-психологічного впливу на перебіг переговорів.

Розглянемо основні типи запитань у медіації:

1. Відкриті та закриті запитання. Відкриті запитання стимулюють розгорнуті висловлювання, дозволяють сторонам вільно говорити про власні думки, почуття й інтереси. Вони є незамінними на початкових етапах медіації для формування цілісного бачення ситуації, наприклад: «Як ви бачите ситуацію, що склалася?».

Закриті запитання передбачають коротку відповідь («так» або «ні») та застосовуються для уточнення або підтвердження фактів.

2. Прості та складні (множинні) запитання. Прості запитання містять один смисловий елемент і полегшують отримання чіткої відповіді.

Складні або множинні запитання поєднують кілька аспектів одночасно, що створює когнітивне навантаження й може призводити до вибіркових або ухильних відповідей. У медіації такий тип запитань вважається небажаним.

3. Уточнювальні та доповнювальні запитання. Вони використовуються для прояснення змісту висловлювань, виявлення контексту та усунення двозначностей. Особливо важливі на етапі роботи з інтересами й потребами сторін.

4. Альтернативні та сугестивні запитання. Альтернативні запитання пропонують кілька варіантів відповіді й можуть допомагати структурувати вибір.

Сугестивні запитання містять приховану підказку або напрям думки. У медіації вони застосовуються дуже обмежено, оскільки можуть порушувати принцип автономії сторін.

5. Гіпотетичні (циркулярні) запитання. Ці запитання дозволяють учасникам поглянути на ситуацію з іншої перспективи, поставити себе на місце іншого або уявити можливі наслідки певних рішень. Вони сприяють розвитку емпатії, наприклад: «Як, на вашу думку, почуватиметься ваша донька, якщо ця домовленість буде реалізована?».

6. Зустрічні запитання. Використовуються для зниження напруги, припинення агресивних або маніпулятивних висловлювань і повернення розмови в конструктивне русло.

7. Риторичні запитання. Не потребують відповіді й у конфліктному контексті часто викликають захисні реакції або ескалацію напруження, тому в медіації їх застосування не рекомендується.

8. Навідні запитання. Містять приховану або явну підказку бажаної відповіді. Вони є характерними для юридичної практики, однак у медіації вважаються недопустимими, оскільки обмежують свободу самовираження сторін і перешкоджають виявленню справжніх інтересів [10].

Однією з ключових соціально-психологічних технік, що забезпечують ефективність сімейної медіації, є активне слухання. На відміну від пасивного

сприйняття інформації, активне слухання передбачає цілеспрямовану професійну роботу медіатора зі змістом висловлювань сторін, їх емоційними станами, мотиваціями та прихованими інтересами. Його основне завдання полягає у виявленні того, що фактично стоїть за словами учасника конфлікту: які потреби він транслює, як інтерпретує ситуацію та яких змін очікує.

У контексті сімейних спорів активне слухання виконує низку важливих функцій:

- сприяє формуванню довірливих відносин між сторонами та медіатором;
- знижує психологічну напругу та інтенсивність емоційних реакцій;
- дозволяє учасникам відчувати себе почутими й визнаними;
- підтримує перехід від позиційного протистояння до усвідомлення реальних інтересів;
- створює конструктивну атмосферу, у якій можливе напрацювання спільних рішень.

На відміну від юридичної практики, де активне слухання використовується переважно для встановлення робочого контакту з клієнтом, у медіації воно є базовою професійною компетентністю, без якої неможливе ефективне управління конфліктною взаємодією.

Активне слухання реалізується через систему вербальних і невербальних прийомів, що дозволяють глибше розуміти учасників і водночас структурувати діалог.

1. Невербальна та паравербальна комунікація.

До неї належать зоровий контакт, кивання головою, міміка, жести, відкрита поза, а також інтонація, тембр голосу та паузи. Ці елементи сигналізують про увагу, прийняття та повагу, що має вирішальне значення в умовах емоційно насиченого конфлікту.

2. Уточнення та прояснення.

Це короткі запитання або прохання деталізувати інформацію, які допомагають уникати хибних інтерпретацій, структурувати сказане та

спрямовувати співрозмовника до більш глибокого усвідомлення власної позиції.

3. Переформулювання.

Медіатор змінює емоційно загострені або конфліктогенні висловлювання на нейтральні, зберігаючи їхній зміст. Це сприяє зниженню напруги та підтримці конструктивного тону спілкування.

4. Перефразування.

Передбачає переказ почутого своїми словами для перевірки розуміння та водночас дає сторонам змогу побачити, як їхні висловлювання сприймаються ззовні.

5. Резюмування та парафраз.

Резюмування узагальнює основні ідеї висловлювань, а парафраз у стислому вигляді передає головний смисл. Обидва прийоми допомагають упорядкувати діалог і зменшити емоційну хаотичність.

6. Віддзеркалення почуттів.

Медіатор вербалізує емоції, які він спостерігає у сторін: «Здається, ви відчуваєте розчарування...», «Ви виглядаєте стурбованими...». Це сприяє усвідомленню власних переживань, відчуттю підтримки та емоційній стабілізації.

7. Рефреймінг.

Передбачає зміну «рамки» сприйняття проблеми, що дозволяє послабити упередження, розширити бачення ситуації та побачити потенціал для домовленостей.

8. Центрування.

Спрямовує увагу сторін на ключове питання, запобігаючи відхиленню у другорядні або емоційно провокативні теми.

9. Вчасне мовчання.

Пауза створює простір для саморефлексії, емоційної регуляції та зупинення ескалації, відкриваючи можливість для нових інсайтів.

10. Усвідомлена присутність медіатора. Відмова від внутрішнього оцінювання та упереджень дозволяє медіатору бути повністю зосередженим на переживаннях і висловлюваннях сторін, що є умовою справжнього розуміння [10].

У сучасній практиці сімейної медіації ці комунікативні техніки поєднуються з трансформаційним підходом, розробленим Р. Бушем і Дж. Фолджером. На відміну від проблемно-орієнтованих моделей, трансформаційна медіація спрямована не лише на досягнення угоди, а й на внутрішні психологічні зміни учасників. Її ключовими механізмами є посилення (empowerment) – відновлення відчуття контролю над ситуацією, та визнання (recognition) – здатність побачити і визнати перспективу іншої сторони, що створює основу для глибшого порозуміння та сталих домовленостей [69].

Посилення (empowerment) у трансформаційній моделі медіації означає розвиток у людини здатності усвідомлювати власні потреби, цілі та внутрішні ресурси, а також брати відповідальність за прийняті рішення й свою поведінку у взаємодії з іншими. Застосування таких соціально-психологічних інструментів, як уточнювальні та рефлексивні запитання, переформулювання, перефокусування уваги чи підсумовування, дає змогу сторонам глибше осмислювати власні переживання, структурувати думки та відновлювати відчуття контролю над ситуацією. У такий спосіб реалізується одна з ключових цілей медіації – повернення учасникам здатності самостійно й усвідомлено ухвалювати рішення щодо власного життя та сімейних відносин.

Визнання (recognition) полягає у розширенні сприйняття конфліктної ситуації через усвідомлення потреб, емоцій і мотивів іншої сторони. Використання технік віддзеркалення почуттів, гіпотетичних (циркулярних) запитань, рефреймінгу чи резюмування створює умови, за яких учасники починають бачити одне одного не лише як опонентів, а як суб'єктів зі своїми вразливостями, очікуваннями та страхами. Такий зсув із жорстких позицій до

інтересів і почуттів сприяє зниженню емоційної напруги та формуванню більш емпатичної й кооперативної взаємодії.

З позицій трансформаційного підходу роль медіатора виходить за межі простого фасилітування переговорів або пошуку компромісу. Він створює соціально-психологічні умови для особистісних змін сторін, допомагаючи їм здобути новий досвід взаємодії, що може у подальшому підвищувати їхню психологічну стійкість, комунікативну гнучкість і здатність до самостійного конструктивного вирішення конфліктів без зовнішнього втручання. У цьому сенсі медіація виступає не лише інструментом врегулювання спорів, а й засобом формування здорових моделей сімейної комунікації.

Використання медіаційних технік у практиці сімейного психолога має низку важливих соціально-психологічних переваг:

1. Зниження емоційної напруги. Відчуття почутості та визнання сприяє переходу від конфронтації до більш спокійного й конструктивного діалогу.

2. Поглиблення взаєморозуміння. Активне слухання, рефлексивні питання та рольове моделювання допомагають учасникам побачити ситуацію з перспективи іншого.

3. Зростання відповідальності. Спільне формування рішень і планів дій підсилює усвідомлення власного внеску в розв'язання проблеми.

4. Профілактика повторних конфліктів. Засвоєння навичок конструктивного спілкування підвищує стійкість сімейних взаємин до майбутніх труднощів і криз [24].

2.3 Фактори успішності сімейної медіації

Медіація, попри спорідненість із інтерес-орієнтованими переговорами, має власну соціально-психологічну специфіку. Якщо у звичайних переговорах сторони самостійно взаємодіють з метою досягнення компромісу, то в медіації ключовою фігурою виступає професійний нейтральний посередник, який створює структуроване, психологічно безпечне середовище для взаємодії.

Особливе значення медіація набуває в сімейних конфліктах, де збереження міжособистісних зв'язків, довіри й соціальної ролі батьків та партнерів є не менш важливим, ніж юридичний результат. У цьому контексті медіація дає змогу не лише досягти домовленостей, а й підтримати гідність учасників, відновити довіру та переорієнтувати взаємодію на майбутнє співробітництво.

Успішність медіаційного процесу значною мірою визначається якістю його соціально-психологічної організації на початковій стадії. Сторони мають отримати повну та зрозумілу інформацію про процедуру, її етапи, можливі витрати та роль медіатора, що формує реалістичні очікування й знижує тривожність перед участю в процесі. Після обрання медіатора узгоджуються правила, часові рамки та формат зустрічей; за потреби медіатор збирає попередню інформацію про історію конфлікту, попередні спроби врегулювання та психологічний контекст взаємодії. Надання конфіденційних відомостей на цьому етапі сприяє глибшому розумінню динаміки спору та дозволяє обрати адекватні стратегії його трансформації.

Одним із базових соціально-психологічних принципів медіації є конфіденційність. Гарантія нерозголошення інформації створює атмосферу психологічної безпеки, без якої неможливе щире обговорення емоцій, страхів та інтересів. Усвідомлення того, що висловлене не буде використано проти сторін у суді чи публічному просторі, знижує захисні реакції та сприяє відкритості у спілкуванні.

Нейтральність медіатора забезпечується не лише етичними нормами, а й чіткими професійними обмеженнями: він не може представляти інтереси будь-якої зі сторін або виконувати інші ролі без згоди учасників. Такий соціально-психологічний статус посередника мінімізує ризик формування коаліцій, упередженості та асиметрії впливу, що є критично важливим для збереження довіри до процедури [67, с. 157].

Водночас відповідальність за ефективність процесу несуть і самі учасники. Вони мають використовувати свої процесуальні можливості добросовісно, утримуватися від маніпуляцій і враховувати інтереси інших

сторін, особливо дітей. Оскільки рішення формується самими учасниками, воно стає психологічно значущим і більш імовірно буде виконуватися, що посилює відчуття контролю та суб'єктності.

Принцип добровільності має важливе соціально-психологічне значення. Право будь-якої сторони припинити участь у медіації запобігає примусу та сприяє внутрішній мотивації до співпраці. Добровільність знижує опір, підвищує готовність до діалогу та формує відповідальне ставлення до результату [62].

Як зазначає Волинець В., результативність медіації значною мірою зумовлена тим, як медіатор організовує комунікацію та управляє соціально-психологічною динамікою взаємодії [10]. До ключових чинників успіху належать:

- формування рапорту – створення атмосфери довіри, безпеки та психологічного прийняття;
- відокремлення людини від проблеми – зменшення персоналізації конфлікту та зниження рівня взаємних звинувачень;
- перехід від позицій до інтересів – виявлення глибинних мотивацій, які лежать в основі заявлених вимог;
- усвідомлення та ієрархізація інтересів – допомога сторонам у визначенні пріоритетів та значущих потреб;
- генерування взаємовигідних рішень – стимулювання спільного творчого пошуку альтернатив;
- оцінка здійсненності домовленостей – перевірка реалістичності та психологічної прийнятності рішень;
- звернення до об'єктивних критеріїв – формування відчуття справедливості та рівності;
- аналіз альтернатив (BATNA) – усвідомлення наслідків відмови від медіації, що підвищує мотивацію до співпраці.

Застосування цих соціально-психологічних механізмів дозволяє не лише досягти формальної домовленості, а й зменшити конфліктність взаємодії,

підвищити довіру між сторонами та створити передумови для стабільних сімейних відносин у майбутньому.

Успішність медіаційного процесу визначається сукупністю взаємопов'язаних психологічних, комунікативних і процесуальних чинників, які впливають як на перебіг взаємодії між сторонами, так і на кінцевий результат врегулювання спору. У науковій літературі виокремлюють низку ключових детермінант ефективності медіації, серед яких провідними є:

1. Професіоналізм медіатора. Він охоплює рівень спеціальної підготовки, практичний досвід, володіння техніками активного слухання, деескалації конфлікту, роботи з емоціями та фасилітації діалогу. Саме медіатор задає структурність процесу та забезпечує психологічну безпеку взаємодії.

2. Особистісні, морально-етичні та соціокультурні характеристики сторін. До них належать здатність до самоконтролю, рефлексивність, культура спілкування, толерантність до іншої позиції, готовність до компромісу та співпраці.

3. Характер і динаміка конфлікту. Складні, тривалі, емоційно насичені конфлікти з історією взаємних образ і травматичних подій потребують більш тривалого та глибокого опрацювання.

4. Суб'єктивна значущість спору для сторін. Чим більшою є загроза втрати ресурсів, статусу або дитини, тим вищим є рівень захисних реакцій, позиційної жорсткості та психологічного опору.

5. Рівень емоційної напруги. Інтенсивні почуття гніву, страху, образи, приниження або прагнення помсти знижують здатність до раціонального мислення та конструктивного діалогу.

6. Готовність сторін до врегулювання. Формальна участь у медіації без внутрішньої мотивації, прагнення зберегти конфлікт або використати процедуру як тактичний інструмент істотно знижують її ефективність [26].

Як зазначає Розман Ю. В., поведінкові та культурні патерни учасників є одними з найпотужніших психологічних бар'єрів медіації. Найбільш поширеними деструктивними моделями є:

1. Домінування і контроль – спроби тиску, маніпуляції, використання економічної, правової чи психологічної переваги.
2. Спроби коаліції з медіатором – очікування прихованої підтримки або прихильності.
3. Уникнення відповідальності – небажання брати на себе зобов'язання і виконувати домовленості [48].

Ці стратегії перешкоджають формуванню рівноправної взаємодії та знижують довіру до процедури.

Лисенко О. М. звертає увагу, що ефективність медіації залежить і від психологічної зрілості самого медіатора. Типовими професійними труднощами є:

- низька рефлексивність і складність у саморегуляції;
- труднощі зі структурою процесу;
- комунікативна невпевненість;
- емоційне виснаження і професійне вигорання [27].

Ці фактори можуть знижувати якість посередництва та нейтральність медіатора.

Однією з базових умов ефективної медіації є створення атмосфери довіри та психологічної безпеки. Медіатор задає емоційний тон процесу: його врівноваженість, доброзичливість, емпатійність і впевненість формують у сторін готовність відкриватися та співпрацювати. Повага, нейтральність і щира зацікавленість у вирішенні ситуації створюють фундамент для конструктивної взаємодії.

Не менш значущим соціально-психологічним чинником результативності медіації є фізичний і символічний простір, у якому відбувається процедура. Нейтральне, емоційно безпечне, ізольоване від зовнішніх подразників та візуально збалансоване приміщення виконує не

лише організаційну, а й важливу психорегулятивну функцію. Такий простір знижує рівень тривожності, мінімізує відчуття загрози, підтримує суб'єктивне переживання контролю над ситуацією та сприяє більшій відкритості учасників. Просторова організація (розташування стільців, відсутність бар'єрів, нейтральні кольори, освітлення) впливає на невербальну взаємодію сторін, формування довіри та готовність до кооперації, що безпосередньо підвищує ефективність медіаційної комунікації [26].

Результативність медіаційної практики загалом зумовлюється поєднанням соціальних, психологічних і ситуаційних умов, у межах яких розгортається взаємодія сторін. У наукових дослідженнях наголошується, що медіація демонструє найвищу ефективність у тих конфліктах, які зачіпають соціально значущі міжособистісні зв'язки, що мають потенціал подальшого продовження або трансформації. Саме в таких випадках мотивація сторін до збереження стосунків виступає важливим внутрішнім ресурсом врегулювання.

До типових ситуацій, у яких соціально-психологічний потенціал медіації реалізується найбільш повно, належать:

1. Зацікавленість сторін у збереженні або відновленні взаємин у майбутньому. Це характерно для подружніх конфліктів у процесі розлучення (особливо за наявності дітей), спорів між батьками щодо виховання, а також для конфліктів між партнерами, які мають тривалу історію спільної діяльності. У таких випадках судове протистояння часто руйнує можливість подальшої комунікації, тоді як медіація дозволяє переформатувати взаємини у більш конструктивну модель співіснування.

2. Високий рівень емоційної залученості сторін. Сімейні конфлікти відзначаються інтенсивністю почуттів – образою, страхом, ревностями, почуттям несправедливості. У таких умовах учасники потребують простору, де вони можуть безпечно вербалізувати переживання та бути почутими. Медіація створює саме такий соціально-психологічний контекст, у межах

якого емоційна напруга поступово трансформується у здатність до раціонального обговорення інтересів.

3. Потреба у збереженні конфіденційності та соціальної репутації. Для багатьох сімей публічний судовий розгляд є джерелом додаткової травматизації, сорому та соціальної стигматизації. Конфіденційність медіації знижує страх осуду, сприяє більшій відкритості та дозволяє сторонам обговорювати делікатні питання без ризику соціальних втрат.

4. Обмежена ефективність суто правових механізмів. У значній частині сімейних конфліктів правові норми не здатні охопити емоційні, ціннісні та реляційні аспекти взаємин. Коли юридичні процедури лише фіксують формальну сторону спору, але не усувають психологічні джерела напруження, медіація виступає альтернативним соціально-психологічним механізмом, який дозволяє сторонам сформувати більш життєздатні та внутрішньо прийнятні домовленості [56].

Отже, з позицій соціально-психологічного підходу медіація є найбільш ефективною у тих ситуаціях, де вирішальним є не лише припинення спору, а й збереження людських зв'язків, відновлення довіри та формування нової якості взаємодії. Саме завдяки цьому вона стає потужним інструментом стабілізації сімейних відносин і профілактики повторних конфліктів у майбутньому.

Висновки до розділу 2

У другому розділі дослідження було здійснено аналіз соціально-психологічних механізмів, що визначають динаміку взаємодії сторін у процесі сімейної медіації, а також розкрито фактори, які впливають на успішність або ускладнення медіативного врегулювання.

Особливу увагу приділено ролі медіатора, який виступає ключовою фігурою медіаційного процесу. Ефективність його діяльності визначається поєднанням правової, конфліктологічної, комунікативної, процедурної та

рефлексивної компетентностей. У сімейній медіації вирішальне значення мають психологічні вимоги до особистості медіатора: емоційна стійкість, здатність до емпатії, нейтральність, уміння працювати з інтенсивними емоціями та підтримувати баланс між сторонами.

Обґрунтовано необхідність чіткого розмежування професійних ролей медіатора, юриста та психолога, а також доцільність їх взаємодії у складних сімейних спорах. Медіація не замінює ані юридичний захист, ані психологічну допомогу, проте здатна інтегрувати їхні результати в єдиний процес конструктивного врегулювання конфлікту.

Встановлено, що сімейна медіація функціонує не лише як юридична або процедурна форма вирішення спорів, а передусім як соціально-психологічний процес трансформації конфліктної взаємодії. Її ефективність базується на здатності медіатора формувати безпечний комунікативний простір, у межах якого сторони можуть усвідомити власні емоції, інтереси та позиції іншого, що є передумовою для конструктивного діалогу.

Доведено, що ключовими психологічними інструментами медіації є активне слухання, віддзеркалення емоцій, рефреймінг, резюмування, постановка запитань і робота з інтересами. Ці техніки дозволяють знижувати рівень емоційної напруги, запобігати ескалації конфлікту, переводити комунікацію з позиційного рівня на рівень глибинних потреб і сприяти формуванню взаєморозуміння. Особливу роль відіграють трансформаційні механізми медіації – посилення (empowerment) та визнання (recognition), які забезпечують відновлення суб'єктності сторін і розвиток емпатії у взаємодії.

Визначено, що успішність сімейної медіації зумовлюється сукупністю соціально-психологічних чинників: професійною компетентністю медіатора, рівнем емоційної регуляції сторін, готовністю до співпраці, характером конфлікту, суб'єктивною значущістю спору та наявністю довіри до процедури. Важливими умовами ефективності є також фізичний і соціальний простір медіації, що впливає на почуття безпеки, відкритість і якість комунікації.

Разом із тим встановлено, що медіаційний процес стикається з низкою психологічних бар'єрів, серед яких провідне місце посідають емоційна поляризація сторін, фіксація на взаємних звинуваченнях, страх втрати контролю, низька мотивація до діалогу, а також труднощі професійної нейтральності й саморегуляції медіатора. Ці бар'єри можуть знижувати результативність процедури, посилювати напруженість і підвищувати ризик зриву переговорів.

Показано, що подолання зазначених труднощів можливе завдяки застосуванню комедіації, супервізії, міждисциплінарного підходу та розвитку рефлексивної й емоційної компетентності медіаторів. Особливо ефективною є модель змішаних або спеціалізованих команд, які дозволяють інтегрувати різні професійні та соціально-психологічні перспективи.

Отже, сімейна медіація в судових спорах постає як складний соціально-психологічний процес, у якому вирішальне значення мають не лише правові позиції сторін, а й якість їхньої взаємодії, емоційні стани, установки та комунікативні стратегії. Саме врахування цих чинників забезпечує стійкість досягнутих домовленостей, захист інтересів дітей і можливість формування конструктивних сімейних відносин у майбутньому.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМОДІЇ СТОРІН У ПРОЦЕСІ СІМЕЙНОЇ МЕДІАЦІЇ

3.1 Організація емпіричного дослідження

Організація емпіричного дослідження соціально-психологічних особливостей конфліктної взаємодії у сімейних спорах зумовлена необхідністю комплексного вивчення тих чинників, які визначають динаміку конфлікту між сторонами, стиль їх поведінки, рівень емоційної регуляції та готовність до конструктивного врегулювання спору в умовах судового чи досудового провадження. Сімейні конфлікти, що переходять у юридичну площину, характеризуються високою емоційною насиченістю, значущістю предмета спору та глибоким особистісним залученням учасників, що потребує аналізу не лише правових, а й соціально-психологічних механізмів їх перебігу.

Метою емпіричного дослідження є виявлення соціально-психологічних чинників, які зумовлюють конструктивні або деструктивні форми поведінки сторін у сімейних конфліктах, а також визначення ролі емоційної регуляції та комунікативної толерантності у готовності до врегулювання спору шляхом медіації.

У дослідженні взяли участь 25 осіб віком від 26 до 46 років – чоловіки та жінки, які мали досвід перебування у сімейних конфліктах або судових спорах сімейного характеру (розірвання шлюбу, спори щодо дітей, аліментні чи майнові питання). Вибірка була сформована за принципом добровільності та поінформованої згоди. Такий склад респондентів забезпечує релевантність отриманих даних для аналізу соціально-психологічних чинників сімейної медіації.

Дослідження проводилося з дотриманням етичних стандартів психологічної науки: анонімності, конфіденційності, добровільності участі та недопущення психологічної шкоди для респондентів.

Для вивчення соціально-психологічних особливостей конфліктної взаємодії та готовності до конструктивного врегулювання сімейних спорів було використано комплекс методик:

1. Опитувальник стилів поведінки у конфлікті (К. Томаса – Р. Кілмана)
2. Методика «Комунікативна толерантність»
3. Шкала емоційної регуляції

Методика діагностики стилів поведінки у конфлікті (опитувальник К. Томаса – Р. Кілмана)

Методика спрямована на виявлення домінуючих стратегій поведінки особистості у конфліктних ситуаціях, що є принципово важливим для аналізу ефективності сімейної медіації. Концептуально вона ґрунтується на двох базових вимірах міжособистісної взаємодії:

- наполягання (орієнтація на власні інтереси);
- кооперативність (орієнтація на інтереси іншої сторони).

Комбінація цих параметрів формує п'ять основних стилів поведінки у конфлікті:

1. Конкуренція (суперництво) – прагнення реалізувати власні інтереси за рахунок інтересів іншої сторони;
2. Пристосування – готовність поступатися заради збереження стосунків або уникнення напруги;
3. Уникнення – тенденція ухилятися від обговорення конфлікту та відкладати його вирішення;
4. Компроміс – взаємні поступки з частковим задоволенням інтересів обох сторін;
5. Співробітництво – орієнтація на спільний пошук рішень, які максимально задовольняють інтереси всіх учасників.

Ці стилі безпосередньо пов'язані з результативністю медіації: співробітництво й компроміс вважаються конструктивними моделями, тоді як конкуренція та уникнення часто ускладнюють досягнення домовленостей.

Опитувальник містить 30 пар тверджень. У кожній парі респондент обирає те твердження, яке найточніше відображає його типову поведінку в ситуації конфлікту. Кожна відповідь належить до однієї з п'яти шкал.

Обробка результатів:

1. Підраховується кількість вибраних тверджень для кожної шкали (діапазон – від 0 до 12 балів).
2. Визначається домінуючий стиль поведінки.
3. Аналізується співвідношення різних стилів, що дозволяє оцінити гнучкість або ригідність конфліктної поведінки особи.

Інтерпретація:

- 0-3 бали – стиль виражений слабо;
- 4-7 балів – середній рівень, стиль використовується ситуативно;
- 8-12 балів – стиль є домінуючим і типовим для поведінки респондента.

Методика діагностики комунікативної толерантності (адаптація А. М. Шевенко) [63, с. 135–138].

Методика використовується для визначення рівня комунікативної толерантності як важливого соціально-психологічного чинника ефективної взаємодії у конфліктних ситуаціях, зокрема у процесі сімейної медіації. Комунікативна толерантність у цьому контексті розглядається як здатність особистості приймати відмінності партнера по спілкуванню, поважати його емоції, цінності й стиль поведінки, утримуватися від категоричних оцінок та деструктивних форм комунікації під час врегулювання спорів.

Для сімейної медіації цей показник має особливе значення, оскільки готовність сторін до взаємного слухання, гнучкість у спілкуванні та здатність витримувати емоційну напругу без агресії чи знецінення іншого є необхідною умовою досягнення узгоджених рішень.

Методика містить 45 тверджень, згрупованих у 9 шкал (по 5 пунктів у кожній), що відображають різні прояви комунікативної нетолерантності у міжособистісній взаємодії.

Респондент оцінює кожне твердження за 4-бальною шкалою:

- 1 бал – зовсім невірно;
- 2 бали – вірно частково;
- 3 бали – вірно значною мірою;
- 4 бали – абсолютно вірно.

Чим вищою є сумарна кількість балів, тим нижчим є рівень комунікативної толерантності особистості.

Шкали методики:

1. Неприйняття індивідуальних особливостей інших людей (дратівливість, нетерпимість до повільних, емоційних або нестандартних людей), що може перешкоджати встановленню конструктивного діалогу в медіації.

2. Оцінювання інших через призму власного «Я» (складність взаємодії з людьми іншого інтелектуального, культурного або ціннісного рівня), що знижує здатність бачити позицію партнера у конфлікті.

3. Категоричність і стереотипність суджень (етнічні, соціальні, вікові упередження), які ускладнюють досягнення порозуміння між сторонами спору.

4. Нездатність приховувати негативні емоції (різкість, імпульсивність, труднощі у стримуванні роздратування), що підвищує конфліктогенність комунікації.

5. Схильність до «перевиховання» інших (повчальність, прагнення контролювати поведінку партнера), що може викликати опір та ескалацію протистояння.

6. Прагнення підганяти людей під власні стандарти (нетерпимість до відмінностей у стилі мислення чи поведінки), що обмежує можливість пошуку гнучких рішень.

7. Труднощі адаптації у міжособистісних стосунках (складність пристосування до нових або «незручних» партнерів), що знижує ефективність переговорного процесу.

8. Відсутність гнучкості у спілкуванні (жорстке відстоювання власної позиції, небажання йти на компроміс), що є критичною перешкодою для медіації.

9. Нетерпимість до емоційних проявів інших (негативна реакція на тривогу, знервованість, стрес партнера), що обмежує емпатію та взаємне розуміння.

Обробка результатів:

1. Підраховується сума балів за кожною зі шкал (діапазон – від 0 до 20 балів).

2. Обчислюється загальна сума балів (максимум – 135 балів).

3. Здійснюється інтегральна інтерпретація рівня комунікативної толерантності.

Інтерпретація результатів:

– 0-30 балів – високий рівень комунікативної толерантності. Особа демонструє відкритість, гнучкість, прийняття відмінностей, що створює сприятливі умови для участі у сімейній медіації.

– 31-60 балів – середній рівень. Загалом конструктивний стиль взаємодії, однак у стресових або конфліктних ситуаціях можливі прояви нетерпимості.

– 61-90 балів – низький рівень. Характерні труднощі прийняття партнера по спілкуванню, підвищена критичність і конфліктність, що ускладнює медіаційний процес.

– 90-135 балів – дуже низький рівень комунікативної толерантності. Особа схильна до жорстких оцінок, емоційної ригідності та деструктивної взаємодії, що істотно знижує ефективність медіації.

Шкала емоційної регуляції (DERS; адаптована версія)

Шкала емоційної регуляції призначена для вимірювання індивідуальних труднощів у розпізнаванні, прийнятті та регуляції власних емоційних станів як ключових соціально-психологічних чинників ефективної міжособистісної взаємодії. Методика дозволяє оцінити, наскільки особа здатна усвідомлювати свої емоції, контролювати поведінкові реакції в емоційно насичених ситуаціях

та використовувати адаптивні стратегії емоційної саморегуляції у процесі врегулювання конфліктів.

У контексті сімейної медіації ця шкала має особливе значення, оскільки труднощі емоційної регуляції безпосередньо пов'язані з імпульсивністю, емоційною ригідністю, схильністю до ескалації конфлікту, труднощами емпатійного слухання та зниженням здатності до конструктивного діалогу. Високий рівень емоційної дисрегуляції може перешкоджати усвідомленню власних інтересів і потреб, а також ускладнювати сприйняття позиції іншої сторони, що критично важливо для успішного медіаційного процесу.

Опитувальник містить 36 тверджень, які утворюють 6 субшкал, кожна з яких відображає окремий аспект емоційної нерегуляції, значущий для аналізу поведінки сторін у конфліктній взаємодії.

Відповіді надаються за 5-бальною шкалою Лайкерта:

- 1 бал – майже ніколи;
- 2 бали – іноді;
- 3 бали – приблизно половину часу;
- 4 бали – часто;
- 5 балів – майже завжди.

Чим вищою є сумарна кількість балів, тим більш вираженими є труднощі емоційної регуляції особистості.

Шкали методики:

1. Неприйняття емоцій – тенденція негативно оцінювати власні емоційні переживання, відчувати сором, вину або страх перед емоціями, що може ускладнювати відкриту комунікацію в медіації.

2. Труднощі з цілеспрямованою поведінкою – нездатність зберігати зосередженість на вирішенні завдань у стані емоційного напруження, що ускладнює участь у переговорному процесі.

3. Імпульсивність – схильність до неконтрольованих дій і висловлювань під впливом сильних емоцій, що підвищує ризик ескалації конфлікту.

4. Дефіцит емоційної усвідомленості – труднощі в розпізнаванні та ідентифікації власних емоційних станів, що обмежує здатність до рефлексії та саморегуляції.

5. Обмежені стратегії регуляції емоцій – переконання у власній безпорадності щодо впливу на емоційний стан, відсутність відчуття контролю над внутрішніми реакціями.

6. Труднощі з розумінням емоцій – недостатня диференційованість і чіткість емоційних переживань, що ускладнює вербалізацію власних потреб і почуттів у процесі діалогу.

Обробка результатів:

1. Підраховується сума балів за кожною з 6 субшкал.
2. Обчислюється загальний показник (діапазон – від 36 до 180 балів).
3. Чим вищим є загальний бал, тим більш вираженими є труднощі емоційної регуляції.

Інтерпретація:

– 36-72 бали – низький рівень труднощів емоційної регуляції. Респондент володіє достатніми навичками усвідомлення та контролю емоцій, що створює сприятливі умови для конструктивної участі у сімейній медіації.

– 73-120 балів – середній рівень. Загалом особа здатна справлятися з емоціями, однак у стресових або конфліктних ситуаціях можливі імпульсивні реакції, зниження концентрації та недостатня гнучкість поведінки.

– 121-180 балів – високий рівень труднощів емоційної регуляції. Характерні емоційне перенавантаження, труднощі у підтриманні діалогу, високий ризик загострення конфлікту та зниження ефективності медіаційної взаємодії.

Охарактеризувавши використаний психодіагностичний інструментарій та його значущість для аналізу соціально-психологічних механізмів конфліктної взаємодії у сімейній медіації, можна перейти до представлення емпіричних результатів. Подальший аналіз спрямований на визначення домінуючих стилів поведінки у конфлікті, особливостей комунікативної

толерантності та рівня емоційної регуляції учасників, а також на виявлення взаємозв'язків між цими показниками, що дозволяє комплексно оцінити психологічні умови конструктивного врегулювання сімейних спорів.

3.2 Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження

Методика Томаса–Кілмана дає змогу виявити, які стратегії соціально-психологічної поведінки сторони найчастіше обирають у ситуаціях міжособистісного протистояння, що є принципово важливим для оцінки їх потенційної готовності до участі у сімейній медіації. Для кожного респондента було обчислено кількість відповідей за кожною з п'яти шкал, що дозволило визначити домінуючі стилі реагування та загальну тенденцію вибірки в контексті можливостей конструктивного врегулювання спорів. Узагальнені результати наведені у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Розподіл стилів поведінки у конфлікті серед учасників дослідження

Стиль поведінки	Середній бал	Мін.-Макс.	Домінування (%)
Конкуренція	6,1	2-11	20%
Уникнення	5,4	1-10	16%
Пристосування	6,8	3-12	24%
Компроміс	7,3	4-12	28%
Співробітництво	7,9	5-12	32%

Аналіз розподілу стилів поведінки у конфліктних ситуаціях (табл. 3.1) свідчить про переважання у вибірці соціально-орієнтованих та кооперативних моделей реагування, що проявляється у домінуванні стилів співробітництва (32%) та компромісу (28%). Обидва ці стилі в соціально-психологічному вимірі є найбільш сприятливими для медіаційної практики, оскільки

передбачають готовність сторін до взаємодії, взаємного визнання інтересів і пошуку узгоджених рішень у процесі переговорів. Найвищий середній бал за шкалою співробітництва (7,9) свідчить про орієнтацію значної частини респондентів на спільний аналіз проблемної ситуації, узгодження потреб і вироблення таких варіантів рішення, які максимально враховують інтереси всіх учасників сімейного спору.

Порівняно високий показник компромісу (7,3; 28%) також указує на схильність сторін до соціально прийнятних форм врегулювання суперечностей через взаємні поступки. З погляду сімейної медіації такий стиль є особливо значущим, оскільки він відображає готовність обмежувати власні вимоги задля збереження взаємин і стабільності сімейної системи, що має критичне значення у справах, пов'язаних із батьківством, вихованням дітей та післярозлучними контактами.

Стиль пристосування (6,8; 24%) займає проміжне положення у структурі відповідей. Соціально-психологічно він може свідчити як про високу орієнтацію на збереження міжособистісних зв'язків, так і про тенденцію уникати відкритої конфронтації шляхом поступок навіть на шкоду власним інтересам. Для практики сімейної медіації домінування цього стилю у частини респондентів може вказувати на ризик асиметрії у переговорах, коли одна зі сторін схильна жертвувати власними потребами задля підтримання зовнішньої гармонії.

Натомість стилі конкуренції (6,1; 20%) та уникнення (5,4; 16%) виявилися найменш вираженими. Низький рівень уникнення свідчить про те, що більшість учасників не схильні ігнорувати проблему або відкладати її вирішення, що є позитивним прогностичним показником для залучення до медіаційного процесу. Водночас відносно невисока поширеність конкурентної стратегії вказує на орієнтацію респондентів на соціальну взаємодію та прагнення уникати жорсткого протистояння, що є важливою умовою для конструктивного діалогу у сімейних спорах.

Узагальнюючи, можна зазначити, що досліджувана вибірка загалом характеризується кооперативним стилем соціально-психологічної поведінки у конфлікті, що свідчить про високий потенціал до участі в сімейній медіації, здатність до діалогу, готовність враховувати позицію іншого та спільно шукати рішення. Така структура стилів створює сприятливі передумови для ефективної реалізації медіаційних процедур у сфері сімейних судових спорів.

З метою поглибленого аналізу соціально-психологічних характеристик взаємодії та схильності до конструктивної або деструктивної комунікації було також опрацьовано результати за методикою «Комунікативна толерантність».

Таблиця 3.2

Показники комунікативної толерантності учасників дослідження

Показник	Середній бал	Мін.-Макс.	Домінування (%)
Загальний рівень комунікативної толерантності	58,4	34-102	—
Неприйняття індивідуальних особливостей	6,8	2-14	22%
Оцінювання через призму «Я»	5,9	1-12	18%
Категоричність суджень	7,3	3-15	24 %
Нездатність приховувати негативні емоції	6,4	2-13	20%
Схильність до перевиховання	5,1	1-11	14%
«Підганяння» інших під власні стандарти	6,6	2-14	21%
Труднощі адаптації у міжособистісних стосунках	7,8	3-16	26%
Відсутність гнучкості у спілкуванні	7,1	3-15	23%
Нетерпимість до емоційних проявів інших	6,5	2-13	20%

Зведені показники подані у таблиці 3.2, яка відображає середні значення респондентів за кожною шкалою та варіативність проявів комунікативної чутливості у процесі міжособистісного спілкування.

Аналіз отриманих показників свідчить, що загальний рівень комунікативної толерантності респондентів перебуває у межах середніх значень ($M = 58,4$), що вказує на загальну здатність більшості учасників приймати індивідуальні відмінності інших людей, підтримувати коректну взаємодію та уникати відкрито деструктивних форм спілкування. Водночас за такого рівня толерантності у складних або емоційно напружених ситуаціях можливі прояви ригідності, нетерпимості та підвищеної критичності.

У структурі окремих показників виявлено низку виражених тенденцій. Найбільш проблемними зонами комунікативної взаємодії виявилися:

- труднощі адаптації у міжособистісних стосунках ($M = 7,8$; 26 %),
- категоричність суджень ($M = 7,3$; 24 %),
- відсутність гнучкості у спілкуванні ($M = 7,1$; 23 %).

Зазначені показники свідчать про схильність частини респондентів до жорстких оцінок, труднощів у прийнятті різних стилів поведінки партнерів та обмежену готовність змінювати власні комунікативні стратегії залежно від ситуації. У контексті конфліктної взаємодії такі особливості створюють підґрунтя для позиційного мислення, загострення суперечностей та зниження ефективності діалогу.

Досить вираженими також є показники за шкалами:

- «підганання» інших під власні стандарти ($M = 6,6$; 21 %),
- неприйняття індивідуальних особливостей інших ($M = 6,8$; 22 %),
- нетерпимість до емоційних проявів інших ($M = 6,5$; 20 %).

Ці результати свідчать про наявність внутрішньої ригідності та знижену толерантність до відмінностей у способах мислення, реагування й емоційної експресії інших людей. У конфліктних ситуаціях це може проявлятися у зростанні роздратування, зниженні емпатії та підвищенні ймовірності ескалації.

Найнижчі показники виявлено за шкалою схильності до перевиховання інших ($M = 5,1$; 14 %), що свідчить про відносно слабо виражене прагнення нав'язувати партнерам власні норми або активно контролювати їхню поведінку. Це є позитивним прогностичним фактором для участі в медіаційних процедурах, оскільки знижує ризик директивності та моралізаторства у взаємодії.

Отже, результати свідчать, що більшість респондентів демонструє середній рівень комунікативної толерантності, однак із наявністю окремих зон ризику, зокрема ригідності, труднощів адаптації та категоричності суджень. Такі особливості можуть ускладнювати конструктивну поведінку у конфліктних ситуаціях, підвищуючи ймовірність емоційної ескалації, непорозумінь і зниження ефективності переговорного процесу.

Наступним етапом емпіричного дослідження стало вивчення особливостей емоційної регуляції респондентів за допомогою адаптованої шкали DERS. Отримані результати подано в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Показники емоційної регуляції учасників дослідження

Показник (субшкала DERS)	Середній бал	Мін.-Макс.	Домінування (%)
Загальний рівень труднощів емоційної регуляції	92,6	48-155	—
Неприйняття емоцій	15,8	6-28	24%
Труднощі з цілеспрямованою поведінкою	16,4	5-30	26%
Імпульсивність	17,1	7-32	27%
Дефіцит емоційної усвідомленості	13,7	4-26	21%
Обмежені стратегії регуляції	18,6	8-34	29%
Труднощі з розумінням емоцій	11,0	3-22	18%

Отримані емпіричні дані свідчать, що загальний показник труднощів емоційної регуляції у вибірці становить 92,6 балів, що відповідає середньому рівню. Це означає, що більшість респондентів у звичайних умовах загалом здатні керувати своїми емоціями та поведінкою, однак у стресових і конфліктних ситуаціях їхня здатність до саморегуляції істотно знижується, що негативно впливає на якість міжособистісної взаємодії.

Аналіз структури показників за окремими субшкалами дозволяє глибше зрозуміти психологічні механізми цих труднощів.

Неприйняття власних емоцій ($M = 15,8$; 24%) відображає тенденцію до негативного ставлення до своїх переживань, зокрема сорому, провини чи страху перед сильними емоціями. Близько чверті респондентів мають виражену схильність до емоційного самозаперечення, що ускладнює усвідомлену регуляцію стану та сприяє накопиченню внутрішньої напруги, яка у конфлікті може виливатися у неконтрольовані реакції.

Труднощі з цілеспрямованою поведінкою ($M = 16,4$; 26%) свідчать про те, що в умовах емоційного напруження значна частина учасників втрачає здатність утримувати фокус на цілях і завданнях взаємодії. У конфлікті це може проявлятися у фрагментації мислення, порушенні логіки аргументації та нездатності підтримувати конструктивний діалог.

Найбільш вираженим компонентом є імпульсивність ($M = 17,1$; 27%), яка вказує на труднощі контролю спонтанних реакцій у напружених ситуаціях. Високий рівень імпульсивності є ключовим чинником ескалації конфлікту, оскільки пов'язаний із різкими висловлюваннями, емоційними зривами, поспішними рішеннями та порушенням комунікативних меж.

Дефіцит емоційної усвідомленості ($M = 13,7$; 21%) відображає труднощі у точному розпізнаванні та ідентифікації власних емоцій. За таких умов людина може реагувати на власне напруження, не розуміючи його джерел, що ускладнює як саморегуляцію, так і ефективне пояснення своєї позиції партнеру по взаємодії.

Найвищі значення отримано за шкалою обмежених стратегій емоційної регуляції ($M = 18,6$; 29%). Це свідчить про поширене серед респондентів відчуття безпорадності щодо можливості впливати на власний емоційний стан. Таке переконання різко знижує суб'єктність у конфлікті, сприяє фрустрації та підвищує ймовірність деструктивних форм поведінки.

Найменш вираженими є труднощі з розумінням емоцій ($M = 11,0$; 18%), що вказує на відносно збережену здатність більшості учасників диференціювати власні переживання. Це є важливим психологічним ресурсом, який може бути опорою для розвитку навичок саморегуляції та конструктивної комунікації.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що респонденти демонструють середній рівень емоційної регуляції, однак із вираженими уразливостями у сферах імпульсивності, відчуття безпорадності та порушення цілеспрямованої поведінки в умовах емоційного напруження. Саме ці чинники є психологічною основою ескалації конфліктів, зниження якості діалогу та труднощів досягнення взаємоприйнятних рішень.

Водночас наявність відносно збереженої емоційної усвідомленості створює потенціал для розвитку більш конструктивних стратегій взаємодії, зокрема у межах медіації та психологічного супроводу.

У межах дослідження соціально-психологічних особливостей конфліктної взаємодії було використано три взаємодоповнювальні психодіагностичні методики, які дозволяють комплексно охарактеризувати поведінку особистості у ситуації міжособистісного протистояння, а саме:

- домінуючі стратегії поведінки у конфлікті як прояв соціально зумовлених способів реагування;
- рівень комунікативної толерантності як показник соціально-психологічної готовності до прийняття іншого;
- рівень труднощів емоційної регуляції як внутрішнього механізму управління афективними реакціями в міжособистісній взаємодії.

Попри те, що кожна з використаних методик спрямована на вимірювання окремого психологічного конструкта, сучасні соціально-психологічні моделі конфлікту виходять з того, що ці змінні перебувають у тісному взаємозв'язку. Стиль поведінки у конфлікті формується не лише індивідуальними рисами, а й рівнем емоційної саморегуляції та здатністю особистості до толерантної, діалогічної комунікації з іншим суб'єктом взаємодії. Саме ця взаємообумовленість є фундаментальною для практики медіації, яка ґрунтується на переході від позиційного протистояння до соціально-психологічного узгодження інтересів.

З метою виявлення цих взаємозв'язків було здійснено кореляційний аналіз за коефіцієнтом Пірсона між такими групами показників:

- конструктивними стилями конфліктної поведінки (компроміс, співробітництво), які відображають соціально орієнтовані моделі взаємодії;
- деструктивними стилями (конкуренція, уникнення, пристосування), що репрезентують захисні або домінантні стратегії;
- загальним рівнем комунікативної толерантності як показником готовності до прийняття іншого;
- загальними труднощами емоційної регуляції як індикатором внутрішніх бар'єрів конструктивної взаємодії (див. табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Кореляції між стилями поведінки в конфлікті, комунікативною толерантністю та емоційною регуляцією

Показники	Комунікативна толерантність	Труднощі емоційної регуляції
Конкуренція	-0,42	+0,51
Уникнення	+0,18	+0,47
Пристосування	+0,09	+0,21
Компроміс	+0,44	-0,38
Співробітництво	+0,56	-0,49

Результати кореляційного аналізу засвідчують наявність статистично значущих і системних соціально-психологічних зв'язків між стилями поведінки у конфлікті, рівнем емоційної саморегуляції та показниками комунікативної толерантності. Отримані дані підтверджують, що конфліктна поведінка особистості формується не ізольовано, а в межах цілісної системи психологічних механізмів, що регулюють емоційне реагування та соціальну взаємодію.

Деструктивні стратегії – конкуренція та уникнення – виявилися безпосередньо пов'язаними з порушеннями емоційної регуляції. Зокрема, стиль конкуренції має позитивний кореляційний зв'язок із труднощами емоційного самоконтролю ($r = +0,51$), а стиль уникнення – ($r = +0,47$). Це означає, що учасники, які мають обмежені можливості управляти власними емоційними станами, частіше вдаються до жорстких, імпульсивних або, навпаки, дистанційованих форм поведінки. З соціально-психологічної точки зору такі стратегії виконують функцію короткочасного зниження внутрішньої напруги, однак водночас руйнують можливість конструктивного діалогу та взаємного врахування інтересів.

Натомість конструктивні стилі взаємодії – співробітництво та компроміс – продемонстрували протилежну закономірність. Стиль співробітництва має негативний зв'язок із труднощами емоційної регуляції ($r = -0,49$), а компроміс – ($r = -0,38$). Це свідчить, що здатність людини усвідомлювати власні емоції, регулювати імпульсивні реакції та зберігати психологічну рівновагу є важливою внутрішньою передумовою вибору партнерських, орієнтованих на узгодження інтересів моделей поведінки. Саме така здатність є базовим психологічним ресурсом медіації як процесу спільного вироблення рішень.

Комунікативна толерантність також проявила себе як ключовий соціально-психологічний чинник конфліктної поведінки. Найвищий позитивний зв'язок виявлено між стилем співробітництва та рівнем толерантності ($r = +0,56$), що означає, що респонденти, здатні до співпраці, одночасно демонструють більшу відкритість до відмінностей, меншу

категоричність та вищу готовність до діалогу. Стиль компромісу також позитивно корелює з толерантністю ($r = +0,44$), підтверджуючи його соціально-орієнтований характер.

Водночас стиль конкуренції має негативний зв'язок із комунікативною толерантністю ($r = -0,42$), що відображає тенденцію осіб із жорсткими та домінантними моделями поведінки до низької гнучкості, підвищеної критичності та меншої готовності приймати позицію іншого. Така комбінація психологічних характеристик є несприятливою для ефективної медіації, оскільки блокує можливість переходу від позицій до інтересів.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що емоційна саморегуляція та комунікативна толерантність виступають ключовими соціально-психологічними умовами конструктивної конфліктної взаємодії. Високий рівень емоційного самоконтролю у поєднанні зі здатністю приймати індивідуальні особливості іншого сприяє вибору стратегій співробітництва й компромісу – тих форм взаємодії, на яких ґрунтується практика сімейної медіації. Натомість емоційна дисрегуляція та комунікативна ригідність істотно підвищують імовірність використання конкуренції або уникнення, що ускладнює досягнення взаємоприйнятних рішень.

3.3 Психологічні рекомендації щодо підвищення ефективності сімейної медіації

Результати теоретичного аналізу проблеми сімейної медіації та дані емпіричного дослідження дозволили окреслити низку психологічних чинників, які істотно впливають на конструктивність взаємодії сторін у процесі врегулювання сімейних спорів. З урахуванням виявлених особливостей стилів поведінки у конфлікті, рівня комунікативної толерантності та емоційної регуляції було розроблено комплекс психологічно обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності медіативного процесу.

1. Розвиток емоційної регуляції сторін конфлікту

З огляду на те, що високий рівень емоційної дисрегуляції статистично пов'язаний із домінуванням деструктивних стратегій поведінки (конкуренція, уникнення), доцільно включати до підготовчого етапу медіації спеціальні психорегуляційні інтервенції, зокрема:

- техніки емоційної саморегуляції (дихальні вправи, заземлення, навички зниження фізіологічного напруження);
- формування навичок усвідомлення емоцій (робота з «емоційним словником», виявлення індивідуальних тригерів);
- короткі психоедукаційні модулі щодо впливу емоцій на прийняття рішень і поведінку у конфлікті.

Застосування цих заходів сприяє зниженню рівня афективного збудження, підвищенню самоконтролю та підтриманню здатності сторін до раціонального діалогу.

2. Підвищення рівня комунікативної толерантності

Виявлені показники ригідності, категоричності та труднощів адаптації у спілкуванні зумовлюють необхідність цілеспрямованої роботи з міжособистісною комунікацією. Доцільно використовувати:

- вправи на розвиток емпатії та навичок активного слухання;
- тренування конструктивного самовираження (я-повідомлення, формулювання потреб без звинувачень);
- техніки когнітивного переосмислення оцінювальних суджень;
- моделювання альтернативних сценаріїв взаємодії з урахуванням індивідуальних відмінностей партнерів.

Це сприяє формуванню атмосфери взаємної поваги та зменшенню психологічних бар'єрів у спілкуванні.

3. Оптимізація стилів поведінки у конфлікті

З урахуванням домінування співробітництва та компромісу як конструктивних стратегій, доцільно:

- підсилювати ці стилі через навчання спільному аналізу проблем і пошуку рішень;

- демонструвати сторонам довгострокові переваги партнерських моделей взаємодії;

- коригувати надмірну схильність до пристосування, яка може призводити до прихованого невдоволення та повторної ескалації конфлікту.

Для осіб, орієнтованих на конкуренцію або уникнення, рекомендовано застосовувати:

- техніку переходу від позицій до інтересів;
- вправи на усвідомлення власної відповідальності у конфлікті;
- поступове включення у структуровану взаємодію під фасилітацією медіатора.

4. Психологічна підтримка діяльності медіатора

Ефективність медіації значною мірою залежить від особистісної та професійної компетентності медіатора. Доцільно:

- забезпечувати регулярну супервізію та інтервізію;
- розвивати навички емоційної стабілізації сторін;
- удосконалювати вміння фасилітації діалогу, управління динамікою конфлікту та підтримання нейтральності.

Медіатор має створювати психологічно безпечний простір, у якому сторони можуть відкрито висловлювати переживання без страху осуду чи тиску.

5. Запровадження психоедукації для учасників медіації

Доцільним є використання коротких навчальних модулів, спрямованих на:

- розуміння природи конфлікту та типових моделей реагування;
- усвідомлення різниці між позиційним і інтерес-орієнтованим підходами;

- аналіз ролі емоцій, очікувань і комунікативних бар'єрів;
- формування спільної відповідальності за результат процесу.

Це підвищує рефлексивність сторін і сприяє продуктивнішій участі у переговорах.

6. Формування довірчої атмосфери

Довіра, безпека та взаємоповага є базовими психологічними умовами ефективної медіації. Для їх формування рекомендовано:

- встановлювати чіткі правила взаємодії на початку процесу;
- наголошувати на принципах конфіденційності та нейтральності;
- застосовувати техніки нормалізації емоцій;
- фіксувати навіть невеликі позитивні зрушення у взаємодії.

7. Комплексний підхід у складних випадках

За наявності високого рівня емоційної дисрегуляції, жорсткої конкуренції або глибокої ригідності доцільно:

- поєднувати медіацію з короткостроковим психологічним консультуванням;
- застосовувати системні сімейні інструменти (генограма, робота з сімейними сценаріями);
- залучати ресурси соціальної підтримки у випадках хронічного або травматичного конфлікту.

Запропонований комплекс рекомендацій спрямований на підвищення конструктивності поведінки учасників медіації, розвиток емоційної компетентності, комунікативної толерантності та взаєморозуміння. Він може бути використаний як у практиці сімейної медіації, так і в системі психологічного супроводу сімейних спорів у судовому та досудовому контекстах.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі було здійснено емпіричне дослідження психологічних особливостей конфліктної взаємодії як соціально-психологічної основи ефективності сімейної медіації. Отримані результати дозволили комплексно оцінити зв'язок між стилями поведінки у конфлікті, рівнем комунікативної толерантності та емоційної регуляції, що є ключовими компонентами соціально-психологічного функціонування особистості у ситуації спору.

Встановлено, що у вибірці переважають конструктивні стилі поведінки – співробітництво та компроміс, які свідчать про загальну орієнтацію респондентів на діалог, взаємне врахування інтересів та пошук узгоджених рішень. Це створює сприятливі передумови для використання медіації як ефективного інструменту врегулювання сімейних конфліктів. Водночас наявність у частини учасників стилів конкуренції та уникнення вказує на збереження деструктивних моделей реагування, що можуть ускладнювати переговорний процес.

Аналіз комунікативної толерантності показав, що загалом респонденти демонструють середній рівень прийняття інших, однак у структурі показників виявлено зони ризику, пов'язані з категоричністю суджень, комунікативною ригідністю та труднощами адаптації у взаємодії. Ці особливості можуть призводити до зниження якості діалогу, посилення напруження та ускладнення процесу досягнення домовленостей у медіації.

Дослідження емоційної регуляції засвідчило, що більшість учасників має середній рівень здатності до управління власними емоційними станами, однак найбільш проблемними є імпульсивність, обмеженість стратегій емоційного впливу та труднощі з підтриманням цілеспрямованої поведінки у стані стресу. Саме ці характеристики є критичними чинниками ескалації конфлікту та зниження конструктивності взаємодії.

Кореляційний аналіз підтвердив, що соціально-психологічні ресурси особистості безпосередньо впливають на стиль конфліктної поведінки.

Високий рівень емоційної регуляції та комунікативної толерантності статистично пов'язаний із вибором співробітництва та компромісу, тоді як емоційна дисрегуляція й комунікативна ригідність зумовлюють схильність до конкуренції та уникнення. Це дозволяє розглядати емоційну компетентність і соціально-психологічну гнучкість як ключові психологічні передумови ефективної сімейної медіації.

На основі отриманих даних було розроблено систему психологічних рекомендацій, спрямованих на підвищення результативності медіативної практики через розвиток емоційної саморегуляції, комунікативної толерантності та конструктивних моделей взаємодії. Запропонований підхід підтверджує, що успішна сімейна медіація ґрунтується не лише на процедурних та правових засадах, а насамперед на соціально-психологічній готовності сторін до діалогу, взаєморозуміння та спільної відповідальності за досягнуті рішення.

ВИСНОВКИ

У межах дослідження було комплексно розглянуто психологічні засади сімейної медіації та визначено чинники, що впливають на динаміку взаємодії сторін у конфліктних ситуаціях. Теоретичний аналіз дав підстави стверджувати, що в сучасних умовах сімейна медіація є ефективною альтернативою судовим процедурам, оскільки поєднує юридичні підходи до врегулювання спорів із психологічними механізмами роботи з емоційною сферою, мотивацією та комунікативною поведінкою учасників. Медіація ґрунтується на принципах нейтральності, добровільності, конфіденційності та активної відповідальності сторін за прийняте рішення, що принципово відрізняє її від традиційного судового розгляду, в якому домінує змагальність і зовнішній контроль.

Здійснений теоретичний огляд дозволив виокремити ключові психологічні чинники, що сприяють виникненню та загостренню сімейних конфліктів: недостатній розвиток комунікативної компетентності, ригідність рольових очікувань, емоційна нестабільність, неузгодженість ціннісних орієнтацій партнерів, а також зниження рівня довіри та взаємної підтримки. Саме ці чинники здебільшого зумовлюють ескалацію суперечностей і перехід конфлікту у правову площину, де психологічні потреби сторін часто залишаються поза увагою. У цьому контексті медіація виступає механізмом інтеграції правових і психологічних вимірів сімейного конфлікту.

У роботі проаналізовано принципи, етапи та моделі сімейної медіації, які визначають алгоритм професійного супроводу сторін. Розкрито роль медіатора як фахівця, що не нав'язує рішення, а створює психологічні умови для налагодження діалогу, зниження емоційної напруги та пошуку взаємоприйнятних домовленостей. Особливу увагу приділено психологічним технікам медіатора – активному слуханню, фасилітації, переформулюванню, рефреймінгу, виявленню інтересів та роботі з емоційною сферою, які забезпечують перехід від позиційного протистояння до співпраці та взаєморозуміння.

Результати емпіричного дослідження підтвердили значущу роль індивідуально-психологічних характеристик у конфліктній поведінці. Встановлено, що стилі поведінки у конфлікті, рівень комунікативної толерантності та емоційна регуляція перебувають у тісних взаємозв'язках. Зокрема, деструктивні стилі (конкуренція, уникнення) пов'язані з труднощами емоційної регуляції, імпульсивністю та ригідністю комунікативних реакцій. Натомість конструктивні стилі взаємодії (співробітництво, компроміс) корелюють із вищими показниками емоційного самоконтролю, усвідомленості та толерантності до індивідуальних відмінностей. Це свідчить, що психологічна зрілість, здатність до саморегуляції та емпатії є базовими умовами ефективного діалогу у процесі медіації.

Кореляційний аналіз показав, що комунікативна толерантність і емоційна регуляція виступають ключовими психологічними умовами переходу від конфронтаційних до партнерських моделей поведінки. Вони забезпечують готовність сторін до діалогу, зменшують ризик ескалації конфлікту та сприяють виробленню взаємовигідних і стабільних рішень. Отже, конструктивність медіаційного процесу визначається не лише процедурними або організаційними чинниками, а насамперед внутрішніми психологічними ресурсами учасників – їх здатністю до саморефлексії, емоційної стабільності та взаємного прийняття.

На основі отриманих результатів сформовано систему практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності сімейної медіації. Вони включають розвиток навичок емоційної регуляції, формування комунікативної толерантності, навчання конструктивним стилям взаємодії, а також удосконалення професійних і рефлексивних компетентностей медіаторів. Реалізація цих напрямів здатна суттєво підвищити якість медіаційних процедур у сімейних спорах, зменшити рівень конфліктності та сприяти формуванню більш стійких і психологічно здорових моделей сімейної взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальна судова практика у сімейних справах. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/231191_aktualna-sudova-praktika-usmeynikh-spravakh
2. Андросова А. С., Шеленкова Н. Л. Специфіка подружніх конфліктів. *Психологічний журнал*. 2019. No 3. URL: <http://psyj.udpu.edu.ua/article/view/195933/196257>
3. Бабенко В. Г., Бородіна Т. В. Медіація як спосіб вирішення сімейних конфліктів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»*. 2018. Вип. 25. С. 5–8.
4. Білоус Т. С. Роль сімейної медіації у вирішенні конфліктів у сім'ї. *Наукові праці Київського університету права, національної академії наук України*, 2019. №1(49). С. 67–70.
5. Бондаренко Л. Медіація в Україні: стан та перспективи розвитку. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*, 2018. 10. С. 64–68.
6. Бондаренко-Зелінська Н. Окремі аспекти альтернативного вирішення спорів при врегулюванні сімейних конфліктів. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 15. С. 160. URL: <http://surl.li/mhlgh>.
7. Брошура у рамках проєкту «Шляхи до справедливості у вирішенні сімейних конфліктів: реалізація доступності та якості медіації». 2019. 30 с. URL: <https://surl.li/gjosdj>
8. Бушуєва О. В. Сімейна медіація як форма врегулювання конфліктів у сім'ї. *Право та державне управління*, 2016. № 2(32). С. 51–54.
9. Ващенко І. В., Кондрацька Л. В. Фактори, що сприяють виникненню сімейних конфліктів. *Проблеми сучасної психології*. 2011. No 12, С. 142–158.
10. Волинець В. Техніки та методи медіації, які корисно застосовувати в роботі юриста. №9(715). 2020. URL: <https://surl.li/hwrzgz>
11. Гудзь Т. О. Конфлікти у сім'ї: психологічні причини, наслідки та шляхи їх подолання. *Соціальна робота та психологія: освіта та наука*. №1, 2025. DOI : <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-18>

12. Дяченко С. В. Запровадження медіації для вирішення сімейних спорів у цивільному судочинстві України: судова практика. *Юридичний науковий електронний журнал*. Випуск № 2 за 2020 рік. С. 121. URL: http://lsej.org.ua/2_2020/32.pdf.

13. Жовтобрюх. Сімейна медіація: особливості та переваги вирішення конфліктів у сім'ї. *Педагогічний дискурс*, 2018. Вип. 24. С. 127–133.

14. Закон України «Про медіацію». Верховна Рада України. Закон № 1875-IX 16.11.2021 року. Прийнятий: 16.11.2021 року. Набрання чинності 15.12.2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>

15. Закон України «Про медіацію». Науково-практичний коментар. 3-19 Станом на 1 квітня 2023 р. / За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора Кармази О. О., кандидата юридичних наук, доцента Федоренко Т. В., кандидата юридичних наук, доцента Ізуїти П. О. Київ : Талком, 2023. 241 с.

16. Зінсу О. І. Роль сімейної медіації у профілактиці домашнього насильства. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Серія : Філософія права. С. 460. URL: <http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/07/85.pdf>.

17. Зозуль Т. В. Психологічні чинники конфліктів у молодій сім'ї. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. Психологія. 2016. № 47, С. 58–65.

18. Іванюк О. І. Сімейна медіація як альтернативний спосіб вирішення конфліктів. *Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу*, 2021. №1. С. 57–64.

19. Іващенко А. С. Психологічні чинники міжособистісних стосунків у молодих подружніх парах. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. № 5. 1–12с.

20. Ковальова І. І. Сімейна медіація як шлях вирішення конфліктів у сім'ї. *Проблеми законності*, 2018. Вип. 28. С. 81–87.

21. Козирєв М. П. Комунікативні бар'єри спілкування та шляхи їх подолання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія психологічна. 2014. Вип. 1. С. 201–211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2014_1_24
22. Корольчук М. С. Психологія сімейних взаємин. Київ : Ніка-центр, 2011. 65 с.
23. Коцан С. Р. Розвиток навичок емоційного інтелекту як запорука ефективної медіації. *Медіація & Університети 1.0* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (15 листопада 2024р., Чернівці) / редкол.: Амелічева Л., Гаврилюк Р., Горецька Х., Романадзе Л. та ін. Чернівці: 2024. 520 с.
24. Красіловська З. Теоретичні основи медіації як альтернативного способу вирішення спорів: поняття, види, принципи. *Актуальні проблеми державного управління*. Вип. 3, 2013. С. 10–13
25. Кругла Т. О. Сімейний конфлікт: причини виникнення, попередження, врегулювання. *Мед-сестринство*, 2017. № 4. С. 71–74.
26. Леко Б. А. Медіація : підручник / Б. А. Леко, Г. В. Чуйко. Чернівці : Книги-XXI, 2011. 464 с.
27. Лисенко О. М. Посередництво (медіація) як ефективна технологія розв'язання конфліктів за участю третьої сторони. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 1998. № 4. С. 154–158
28. Маліннікова Д. К. Сімейна медіація як ефективний метод вирішення спорів в умовах воєнного стану в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія : юридичні науки. Том 35 (74) № 1 2024. С. 36–40. DOI : <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.1/07>
29. Мальцев Д. О., Назаренко М. В. Роль судді у розгляді сімейних спорів. Вища школа адвокатури. 03.09.2021 року. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/rol-suddi-u-rozglyadi-simejnyh-sporiv>
30. Матеріали навчального курсу «Базова підготовка медіатора», реалізованого Координаційним центром з надання правничої допомоги, 2020 р.

31. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський [та ін.]; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса: Екологія, 2019. 456 с.
32. Медіація як засіб врегулювання конфліктів: досвід та перспективи в Україні / В. Г. Бабенко, Т. В. Бородіна. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія», 2018. Вип. 6. С. 5–10.
33. Могил Л. Урегулювання спорів: швидке розв'язання з найменшими витратами та добровільним виконанням. *Закон і Бізнес*. URL: <https://surl.li/jamwou>
34. Моргулець О. Б. Менеджмент у сфері послуг : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 384 с.
35. Мурач Д. Сімейна медіація: зміст, етапи та переваги цього способу вирішення конфліктів. *Мережа правового розвитку*. URL: <https://surl.li/nhvmoa>
36. Мушкевич М. І., Федоренко Р. П., Дучимінська Т. І., Магдисюк Л. І. Психологія молододі сім'ї. Луцьк : Вежа-Друк 2018. 4 с.
37. Подковенко Т. О. Моделі медіації та механізм її здійснення. *Актуальні проблеми правознавства*. Вип. 3, 2020. С. 12–20
38. Потьомкіна Ю. Медіація у сімейних спорах: шлях до примирення, порозуміння та врегулювання. *Юридична газета онлайн*. URL: <https://surl.li/ojtlst>
39. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації): наказ Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 р. №892. *Офіційний вісник України*. 2016. № 77. Ст. 121.
40. Про зміст і важливість сімейної медіації. *Східне міжрегіональне управління Міністерства юстиції*. 2024. URL: <https://surli.cc/xrzmxj>
41. Про медіацію: проект Закону від 19.05.2020 р. № 3504. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877

42. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3544-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 20.01.2025 р.).

43. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text>

44. Проект Закону про діяльність в сфері медіації. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66139

45. Психологія сім'ї : підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми : Університетська книга, 2021. 165 с.

46. Реєстр медіаторів – членів НАМУ. URL: <https://namu.com.ua/ua/members>

47. Рекомендація № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_98_1_1998_01_21.pdf

48. Розман Ю. В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення приватно-правових спорів. *Актуальні проблеми політики*. Київ, 2013. № 49. С. 245–256.

49. Роль сімейної медіації в ефективності вирішення сімейних спорів. URL: <https://surl.li/mefzvb>

50. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

51. Смаглюк І. В. Особливості медіації в сімейних конфліктах. *Актуальні проблеми сучасного права та державного управління* : збірник наукових праць. 2019. Вип. 2 (11). С. 87–90.

52. Соцька Ю. І., Годлевська І. В. Медіація як альтернатива судовому розгляду спорів. *Правові та економічні аспекти управління*, 2019. Вип. 2(37). С. 64–69.

53. Справа № 201/5972/22. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/121753944>

54. Степаненко О. І. Сімейна медіація: особливості та ефективність в Україні. *Право України*, 2019. № 1. С. 146–151.

55. Білик Т., Стадник С. Сімейна медіація – це психотерапія? Схоже на психотерапію? Зовсім не схоже? *Збірник статей «Діалог та медіація: від протистояння до порозуміння»*, 2019 р. С. 129–132;

56. Тісногуз В. Медіація – один з альтернативних методів вирішення спорів. URL: <https://surl.li/gunnwd>

57. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (Угоду ратифіковано Законом від 16.09.2014 № 1678-VII). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

58. Француз А. Й., Марина Ю. Ю. Моделі медіації та можливість їх наближення до правової системи України. *Legal bulletin “KROK”*, University of Economics and Human Sciences in Warsaw. Вип. 6, 2022. С. 16–23

59. Харченко О. М. Медіація в сімейних відносинах: теоретичний аспект та практика застосування в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2019. Вип. 86. С. 217–225.

60. Хлопоніна Н. Є. Вплив рольових очікувань подружжя на характер сімейного спілкування : автореф. дис. ... канд. психол. наук ; Інститут соціальної та політичної психології АПН України. Київ, 2017. 25 с.

61. Хто такий медіатор? Асоціація сімейних медіаторів України. URL: <https://www.afmu.org.ua/family-mediation>

62. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

63. Шевенко А. М. Методичне забезпечення відбору учнівської молоді до вищих навчальних закладів педагогічного профілю : метод. реком. Київ, 2016. 157 с.

64. Шишка Р. Б., Христиниченко Н.П., Глобенко І.О. Сімейні спори: гноерлогічний та практичний аспекти у період воєнного стану. *Науковий*

вісник Ужгородського Національного Університету. Серія право. Вип. 87 (4). 2025. С. 359–363. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.56>

65. Явор О. А. Закономірності розвитку сімейної медіації в зарубіжних країнах та на Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично- порівняльне правознавство»*. Серія : Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. С. 47–53. DOI : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.01.9>

66. Яворська О. С. Медіація в сімейних спорах. *Історико-правовий часопис*, 2013, № 2. С. 82. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/1835/1/2%20javorska%2c%20demchuk.pdf>.

67. Янчук А. А. Медіація сімейних конфліктів. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10, 2023. С. 155–158. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/36>

68. Avioliittolaki № 234/1929. URL: <https://finlex.fi/fi/laki/alkup/1929/19290234>

69. Baruch Bush R. A., Folger J. P. The Promise of Mediation: The Transformative Approach to Conflict. Wiley, 2004.

70. Zena D., Zumeta J. D. Styles of Mediation: Facilitative, Evaluative and Transformative Mediation. URL: <http://learn2mediate.com/resources/styles-of-mediation>

ДОДАТКИ

Додаток А

КОДЕКС ЕТИКИ МЕДІАТОРА

Вступ

Цей кодекс розроблений на основі Європейського Кодексу (European Code of Conduct for Mediators) медіаторів. European Code of Conduct for Mediators – результат плідної співпраці ініціативної групи медіаторів-практиків, які представляють більш ніж 30 європейських організацій. Кодекс розроблений при підтримці Європейської Комісії і затверджений на конференції у Брюсселі 02.06.04 г

Кодекс медіатора має слугувати фундаментальним етичним і професіональним путівником для осіб, які займаються медіацією у будь-якій сфері. Стандарти, виписані у цьому Кодексі мають:

- слугувати за путівник для поведінки медіаторів;
- слугувати джерелом інформації для сторін спору;
- підвищувати публічну довіру до медіації як ефективного засобу вирішення спорів.

Стандарти цього Кодексу мають бути застосовані у всіх видах медіації. Проте у визначених випадках на їхнє застосування можуть впливати закони або договір між сторонами.

Організації можуть взяти на себе ці зобов'язання, висуваючи вимоги до своїх медіаторів.

Організації, які надають послуги медіації, також можуть взяти на себе ці зобов'язання, зажадавши від своїх медіаторів дотримання даного кодексу. Організації можуть оприлюднити інформацію про ті заходи, які вони роблять для забезпечення дотримання кодексу з боку своїх медіаторів, наприклад, за допомогою навчання, оцінки і контролю їх діяльності.

Відповідно до кодексу, медіація - це будь-який процес, де дві або більше сторін погоджуються на залучення третьої сторони - надалі «медіатора» - щоб допомогти сторонам вирішити спір за допомогою угоди без судового рішення.

Організації, які надають послуги медіації, можуть розробляти більш детальні кодекси, адаптовані до певного контексту, типу пропонованих послуг або до окремих сфер, таких як медіація в сімейних відносинах, у сфері споживання, трудові спори, відновне правосуддя.

1. Самовизначення

1.1. Медіатор має визнавати, що процес медіації базується на принципі самовизначення сторін.

Самовизначення – фундаментальний принцип медіації. Він вимагає аби процес медіації спирався на здатність сторін досягти добровільного, взаємоприйнятного рішення. Будь-яка сторона може відмовитися від медіації у будь-який час.

Самовизначення – процес приходу до добровільного, не-під-тиском рішення, у якому кожна сторона робить свій власний та зважений вибір стосовно правил процесу та його наслідків. Сторони можуть використовувати принцип самовизначення на будь-якому етапі медіації, включаючи обрання медіатора, обрання правил проведення процедури, участі або відмови від участі та власне результатів.

1) Хоча принцип самовизначення сторін застосовуваний і щодо визначення правил самої процедури медіації, медіатор має балансувати між цим правом сторін та його обов'язком проводити дану процедуру якісно, відповідно до даного Кодексу.

2) Медіатор не має можливості особисто впевнитися в тому, що кожна зі сторін робить вільний та зважений вибір, тому у випадках, де це можливо, є доцільним роз'яснити сторонам важливість консультування з професіоналами, які б допомогли сторонам зробити зважений вибір.

2. Безсторонність, нейтральність

Медіатор має проводити медіації нейтрально. Концепція безсторонності медіатора – центральна у процесі медіації. Безсторонність означає свободу від фаворитизму та неупередженість.

1) Медіатор завжди повинен діяти неупереджено, ставлячи перед собою в якості пріоритетного завдання надавання рівних послуг обом сторонам в ім'я здійснення самої медіації.

2) Персональні характеристики, походження, цінності та вірування чи їх прояви на медіації не мають робити медіатора упередженим щодо учасників.

3) Медіатор не має дарувати чи приймати подарунки, послуги або інші блага, отримання яких викликає сумніви в тому, що медіатор не є безстороннім.

4) Медіатор має проводити медіацію тільки у тих справах, де він здатен залишатися нейтральним та об'єктивним і проводити процедуру в інтересах обох сторін. У будь-який момент, якщо медіатор не в змозі проводити процес нейтрально, він має припинити медіацію.

3. Конфлікт інтересів

1) Конфлікт інтересів – дії чи відносини, які можуть створити враження можливої прихильності медіатора до якоїсь із сторін. Потреба захищати сторони від конфлікту інтересів також стосується поведінки медіатора під час та після медіації.

2) Медіатор не повинен діяти, або, почавши роботу, повинен призупинити діяльність при виявленні обставин, які можуть вплинути на його незалежність або викликати конфлікт інтересів. Обов'язок виявлення таких обставин є неодмінним обов'язком медіатора протягом всього процесу медіації.

3) Медіатор має повідомити сторони про всі відомі йому наявні або потенційні конфлікти інтересів у цій справі.

4) Базовий підхід до питання про конфлікт інтересів відповідає принципу самовизначення. Медіатор зобов'язаний повідомити сторони про всі наявні або потенційні конфлікти інтересів, відомі йому в цій справі, що можуть спровокувати питання щодо нейтральності медіатора.

5) Це може стосуватися (зокрема, але не обмежуючись цим):

А) будь-яких особистих чи ділових відносин з однією із сторін;

Б) будь-якого фінансового чи іншого інтересу, прямого чи непрямого, стосовно результату медіації;

В) випадків, коли медіатор (або співробітник його/її фірми) діяв у ролі іншої, ніж медіатор, на користь однієї із сторін.

6) Таку інформацію медіатор має надати сторонам перед початком медіації, втім у медіатора зберігається обов'язок повідомляти сторонам таку інформацію протягом процесу медіації, по мірі її виникнення. Після такого повідомлення медіатор має відмовитися від продовження процедури медіації, крім випадків якщо всі сторони домовляться залишити цього медіатора.

7) Якщо всі сторони погоджуються продовжувати процедуру медіації будучи поінформованими про такі конфлікти інтересів, медіатор може продовжувати процедуру медіації. Утім якщо конфлікт інтересів дає підстави сумніватися у чесності процесу, медіатор має припинити процес медіації.

8) Медіатор має уникати ситуацій конфлікту інтересів як під час, так і після медіації. Без погодження з усіма іншими сторонами медіатор не має встановлювати професійні стосунки з однією із сторін у зв'язку із справою на медіації або безвідносно до цієї справи

за умов, коли це може спричинити до виникнення закономірного питання про чесність процесу медіації.

4. Компетентність медіатора

Медіатор має право проводити процедуру медіації тільки у разі, якщо він має достатню кваліфікацію аби задовольнити обґрунтовані очікування сторін. Медіатори повинні бути компетентні і добре обізнані у процедурах медіації. Це передбачає належне навчання, безперервне оновлення знань і практики медіації у відповідності зі стандартами і принципами акредитації медіаторів.

1) Будь-яка особа може бути обрана медіатором за умови, що сторін влаштовує кваліфікація медіатора. Проте навчання та досвід у медіації зазвичай є необхідним для ефективної медіації. Мінімальний обсяг навчання повинен складати 40 астрономічних годин, з яких 60% часу повинно складати практичні заняття, спрямовані на відпрацювання навичок медіатора.

2) Особа, що пропонує свої послуги як медіатора, дає привід сторонам та іншим особам (невизначеному колу осіб) очікувати, що вона має достатній рівень знань для ефективного проведення процедури медіації. У випадку присудової або інших форм обов'язкової медіації, обов'язково (дуже важливо) аби медіатор, призначений сторонам, мав необхідні знання та досвід.

3) Медіатор повинен мати доступну для сторін інформацію стосовно власної підготовки, освіти, досвіду медіатора.

4) Якщо під час проведення медіації медіатор приходить до висновку про брак власної компетенції для продовження медіації, він має обговорити цю проблему зі сторонами за першої ж нагоди та вжити необхідних заходів аби, зокрема, але не обмежуючись цим, припинити медіації або просити допомоги у компетентної особи (медіатора).

5. Призначення медіатора

1) Вибір медіатора є невід'ємним правом сторін медіації. Вибір медіатора відбувається на незалежній і добровільній основі. Кожна з сторін медіації має рівне право на вибір медіатора.

6. Конфіденційність

Медіатор має захищати/враховувати обґрунтовані/ розумні очікування сторін відносно конфіденційності.

1) Медіатор має поважати обґрунтовані очікування сторін щодо конфіденційності процедури медіації. Очікування сторін стосовно конфіденційності залежать від обставин справи медіації та угод, які вони можуть укласти. Медіатор не може розкривати/оприлюднювати будь-яку інформацію, яку сторона вважає конфіденційною, крім випадків, коли на те отримана згода всіх сторін або того вимагає закон.

2) Медіатор не має права розкривати іншій стороні або іншій особі, інформацію, отриману від сторони в ході приватної зустрічі, без згоди на те сторони, яка надала таку інформацію.

3) Медіатор також має доводити до відома сторін необхідність зберігати інформацію, отриману у ході медіації, у таємниці, а також те, що сторони мають право виробити власні правила щодо конфіденційності.

4) Медіатор може визначати зі сторонами межі конфіденційності, а також обговорювати наслідки порушення цього принципу.

5) Обов'язок всіх учасників дотримуватися конфіденційності фіксується в угоді про конфіденційність, яку медіатор підписує на початку процесу.

7. Процес медіації

7.1 Процес медіації

Медіатор має належним чином проводити процедуру медіації, беручи до уваги різні обставини справи, включаючи можливий дисбаланс сил і норми права, а також брати в розрахунок будь-які побажання сторін і необхідність швидкого врегулювання спору.

Сторони повинні висловити добровільне згоду з медіатором щодо правил і способів, якими буде проводитися медіація.

1) Медіатор повинен переконатися, що сторони розуміють особливості процесу медіації, а також роль медіатора і самих сторін у цьому процесі.

2) Медіатор має вжити всіх необхідних заходів, щоб ще до початку медіації сторони зрозуміли всі положення та умови угоди про медіацію, включаючи особливо які б то не було додаткові умови щодо зобов'язань медіатора і сторін відносно конфіденційності.

3) Угода про медіацію, за домовленістю сторін, має бути складений у письмовій формі.

4) Медіатор, якщо вирішує, що це необхідно, може вислуховувати сторони окремо.

7.2. Справедливість процесу медіації

Медіатор є гарантом того, що сторони, залучені в процес, мають рівні можливості.

Медіатор може припинити медіацію і повідомити сторонам, якщо вирішив, що це доречно, у разі, якщо:

А) угода, що готується, на думку самого медіатора, відповідно до обставин справи та його компетентності, не матиме законної сили або виявиться незаконною;

Б) якщо медіатор вважатиме, що продовження медіації навряд чи приведе до врегулювання спору.

7.3. Якість процесу

Медіатор має проводити медіацію чесно, старанно та у спосіб, що відповідає принципу самовизначення сторін.

1) Медіатор має працювати над тим, аби забезпечити якість процесу та сприяти взаємоповазі сторін. Якісний процес вимагає дотримання медіатором старанності та процедурної чесності. Кожній стороні мають бути забезпечені достатні можливості брати участь в дискусії. Самі сторони вирішують, за яких умов вони будуть досягати порозуміння/укладати угоду чи припиняти медіацію.

2) Медіатор має сприяти чесності та щирості сторін у ході медіації та не може умисно перекручувати будь-які факти чи умови у ході медіації.

7.4. Завершення процесу медіації

Медіатор має приймати всі необхідні заходи, щоб гарантувати укладення угоди сторін на основі повноцінної і достовірної інформації, і розуміння умов угоди.

Сторони можуть відмовитися від медіації в будь-який час, без пояснення причин.

Медіатор може, за згодою сторін, в рамках своєї компетентності, інформувати сторони щодо того, як вони можуть оформити угоду і зробити його здійсненням.

7.5. Зобов'язання стосовно процесу медіації

Медіатор має постійно вдосконалювати свою практику медіації.

Медіатор має діяти у спосіб, що розвиває практику медіації.

Медіатор має демонструвати повагу до різних точок зору у галузі, вчитися у своїх колег-медіаторів та співпрацювати з іншими медіаторами задля розвитку професії та кращого служіння людям у розв'язанні конфліктів.

8. Рекламування та заклики

Медіатори вправі рекламувати і просувати свої послуги професійним, правдивим і гідним чином. Медіатор має бути чесним у рекламуванні послуг медіації.

1) Реклама або інше публічне спілкування медіатора стосовно пропонованої послуги або стосовно освіти, тренінгів чи експертизи має бути чесним (правдивим).

2) Медіатор має утриматися від обіцянок і гарантій щодо результатів медіації.

3) Для реклами своїх послуг медіатор не може використовувати імена власних клієнтів, без їхньої згоди.

9. Витрати на проведення процесу і винагорода медіатора

Медіатор або його представник до початку процесу має поінформувати сторони про витрати (включаючи компенсації, збори тощо) пов'язані з проведенням медіації.

1) Сторони на початку медіації мають отримати достатньо інформації про витрати та збори, а також про наявні або потенційні оплати аби визначити, чи вони все ще бажають скористатися послугами медіатора.

2) Якщо медіатор підвищує витрати після початку медіації, такі витрати мають бути резонними, зважаючи зокрема на вид та складність справи, попередню експертизу суперечки, необхідний для завершення медіації час. Найліпшим шляхом досягнення порозуміння у питанні витрат є визначення всіх умов щодо компенсацій, зборів та витрат сторін, а також порядку зміни попередніх умов щодо компенсацій, зборів та витрат сторін у письмовій угоді про медіацію.

3) Загальним є правило про сплату витрат на проведення процесу і винагороду медіатора у рівних частках. Рішення про отримання медіатором не однакової за розміром оплати від кожної з сторін приймається сторонами самостійно і не має впливати на його нейтральність у проведенні процесу.

4) Якщо попередньої домовленості не існувало, медіатор повинен щоразу надавати сторонам повну інформацію щодо способу винагороди, який він планує застосувати. Медіатор не повинен погоджуватися на медіацію перш, ніж спосіб його винагороди не буде прийнятий усіма зацікавленими сторонами.

Етапи процедури медіації

Традиційно процедура медіації проводиться у 5 етапів:

1. Перший етап – підготовка до медіації. Підготовка передбачає укладення договору про проведення медіації сторін з особою медіатора.
2. Другий етап – вступна частина, на якому вже здійснюється обговорення проблеми. Медіатор збирає всю необхідну інформацію та роз'ясняє сторонам їхні права та обов'язки. Однак варто зазначити, що згідно з Законом України «Про медіацію», медіатор не має права проводити юридичні консультації.
3. Третій етап – розповіді сторін. Завданням цього етапу є надати сторонам можливість висловитися стосовно конфліктної ситуації.
4. Четвертий етап – вирішення проблеми. Сімейна медіація допомагає сторонам конфлікту усунути розбіжності та добровільно співпрацювати для прийняття усвідомленого вирішення майнових та інших спорів.
5. П'ятий етап – укладання та підписання медіаційної угоди: договору, спрямованого на збереження сімейних прав і обов'язків та подальше направлення цього договору для засвідчення.

Наголошуємо, що в Європейському Союзі виокремлюють **шостий етап** – проведення після виконання медіації процедури так званого фідбеку «Mediation Feedback Questionnaire», що передбачає детальну оцінку клієнтом проведеної медіації. Так, Європейська комісія з ефективності правосуддя розробила Інструментарій розробки медіації: забезпечення виконання Інструкцій СЕРЕJ щодо медіації, в якому містяться усі стандартизовані шаблони документів, зокрема й модель анкети зворотного зв'язку з посередництва. Вона містить 11 пунктів (5 тестів, 2 таблиці, 1 питання з відкритою відповіддю та 3 настанови) для того, щоб постійно вдосконалювати механізм проведення медіації.

Таким чином, міжнародні експерти зазначають, що медіація допомагає ефективно та швидко вирішити більше половини всіх сімейних спорів. Оскільки інститут сімейної медіації в Україні з'явився не так давно, відповідно, дуже цінним вбачається досвід зарубіжних країн щодо реалізації сімейної медіації. А враховуючи курс України на євроінтеграцію, найбільш цінним є саме стандарти сімейної медіації органів Європейського Союзу.